

16
U-30

Y en el mes de Mayo
de 1778.
D

Handwritten signature

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

Տ Ր Ա Մ Ա Ր Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

20 x 12

B23

16
Մ-30

2

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

Տ Ր Ա Մ Ա Ր Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մ Ա Ռ Ս Ի Ի Գ Ա Գ Ե Ա Յ Ի Ո Յ

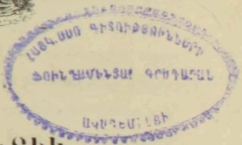
Թ Ա Ռ Գ Մ Ա Ն Ե Ա Լ Ի Հ Ա Յ Թ Ա Ռ Բ Ա Ռ

Ի Մ Ե Ս Բ Ո Պ Ա Յ Վ Ա Ա Չ Բ Ա Ղ Ե Ա Ն Յ

1140
400
2616

62

A
985

Ի Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ի Վ Ա Ն Ս Ս Բ Բ Ո Յ Ն Ղ Ա Չ Ա Ր Ո Ւ

Հայրենիքի համար
Է. Արշակունի

ՄՏՈՒԳՎԱԾ Է
1952 թ.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

ԸՍՏ արարչադիր կարգի բնութեանս որ ինչ կարևոր հանգամանք իցեն առն առն պատշաճեալք՝ անթերի բաշխեալ են ՚ի մարդիկ, սակայն և պատճառք արտաքինք որ ՚ի կազմութեան անդ մարդկեղէն բնութեան և կամ յետ կազմութեանն հասանեն ՚ի վերայ՝ ոչ սակաւ այլայլութիւն և խանգարումն բերեն ՚ի գործարանս մեր, և մանաւանդ յուղեղն որ աթոռն է բանականին։ Աւ ահա յուղղութիւն ընթացից այսր բանականութեան հնարեցան իմաստունք զՏԲՊ Ժաբանաբեանն արուեստ, որ որպէս ղեակ նաւուց՝ և սա մարդունն է պիտանի։ Ասկ զյաճախութիւն ընդաբոյս և եկամուտ մոլորութեանց մարդկայինս մտաց աւելորդ է ՚ի մէջ բերել աստանօր. քանզի և չիք ոք որ անգիտանայցէ զի բազմա-

սխառիկ պատճառք են աղօտանալոյ բանական
լուսոյ . և ոչ միայն տգիտութեանն խաւար , այլ
և աւերորդապաշտութիւն , և կանխակալ պաշա-
լումն , և յամառ նախանձայուղութիւն , և կա-
մակոր ամբարտաւանութիւն , և մոլար անճա-
սիրութիւն , և կրից յուզումն , և ախտից զըր-
գութիւնք բազում մնայլ և մթարս թանձրու-
թեան պատեն զնովաւ . յորմէ և արդարութեն
կռութիւն վեր 'ի վայր հարեալ եղծանի :

Ի զարգացումն և 'ի յառաջատութիւն այս-
պիսոյ բազմաշահ արուեստի յօժարեցաք և
մեք լինել մերովսանն ձեռնտու , յեղեալ 'ի մերս
բարբառ զհամառօտ Տրամաբանութիւն ՏԻՒ
ՄԱՐՍԻՒ գաղղիացոյ . և ահն ունիմք զի և համ-
բաւով գերահաչակ առնն ներողամիտ ընդու-
նելութեան ազգիս եղիցի սա արժանի :

Տ Ր Ա Մ Ա Ր Ա Ն Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն

Գլխաւոր գործողութիւնք հոգւոյ :

ԱՐԱՐ Աստուած յոչնչէ զերկուս գոյացու-
թիւնս . զգոյացութիւն հոգւոր և զգոյացու-
թիւն մարմնաւոր : Հոգւոր գոյացութեամբ ի-
մանամբ զայն , որ ունի զյատկութիւն խորհելոյ ,
ըմբռնելոյ , կամելոյ , տրամաբանելոյ և զգալոյ .
այն ինքն է՝ ունելոյ զտրամադրութիւնս զգաց-
ման :

Հոգեղէն գոյացութիւնք ստեղծեալք՝ բաժա-
նին յերկուս սեռս . այսինքն՝ ի հրեշտակս , և
՝ ի մարդկային հոգիս : Արդ զոր ինչ մի անգամ
գիտեմք զհրեշտակաց , ՚ի հաւատոց գիտեմք . զի
որովհետև հրեշտակք հոգւոր գոյացութիւնք
են որ ոչ անկանին ընդ զգայութեամբ մերով .
վասն այսորիկ յոյժ վերագոյն են քան զընա-
կան լոյս մեր , և է առած իմն ընկալեալ յամե-
նայն իմաստնոց , թէ հաւատք սակաւ ինչ ուսու-
ցանեն մեզ զհրեշտակաց , երևակայութիւնն բա-

զում ինչ, իսկ տրամաբանութիւն ոչ ինչ բնաւ .
քանզի ուամիկք ստեղծաբանեն զհրեշտակաց ան-
համար պատմութիւնս առասպելականս :

Արդ ճայնիւս հրեշտակ իմացեալ լինին առ
հասարակ թէ բարի և թէ չար հրեշտակքն . և
երկաքանչիւրոցն գործողութիւնք 'ի հաւատոց
միայն ծանուցեալ են մեզ :

Օ գոյացութենէ հոգւոյ՝ որ խորհի 'ի մեզ,
որ ըմբռնէ, որ կամի, որ զգայ, ունիմք զճանաչումն
միայն 'ի ձեռն ներքին զգացման մերոյ, որով
մեք 'ի մեզ խորհրդածեմք, ըմբռնեմք, կա-
միմք կամ յօժարիմք և զգամք զհրեշտութիւն
կամ զցաւս : Աստի յայտ է զի մեք ոչ իմանամք
զգոյացութիւն հոգւոյն, և ոչ զհոգին ճանա-
չեմք, բայց եթէ 'ի ներքին զգացմանցն, զոր
ունիմք 'ի յատկութեանց նորին, այսինքն յրմ-
բունեւոյն, 'ի կամեւոյն և 'ի զգաւոյն :

ՅՕԴՈՒՄՆՈՒ Ը .

Զանազանութիւն հրեշտակի և մարդկային հոգւոյ :

ԱՄԵՆԱՅՆ խտիրն զոր իմաստասէրք զնեն 'ի
մէջ հրեշտակի և մարդկային հոգւոյ, կայանայ
յայտ . զի հրեշտակք են գոյացութիւնք լրա-
ցեալք, իսկ հոգին է գոյացութիւն անլրացեալ .
այսինքն թէ հրեշտակք ունին զայն ամենայն ո-
րով կարեն լինել հրեշտակ, և են թակայանայ

անկախ յայլ ամենայն գոյացու թէն է . իսկ մարդկային հոգւոյ պարտ է միանալ ընդ մարմնոյ՝ որպէս ոտք և ձեռք ունին յարաբերու թիւն առ մարմին ինչ . միտլ բանիւ հրեշտակն է բոլոր իմն , իսկ հոգին մարդկային է մասն ինչ :

ՅՕԴՈՒԷԾ Բ .

Զանազանութիւն հոգւոյ և մարմնոյ :

ՈՒՍՈՒՑԱՆԵՆ մեզ հաւատք , թէ հոգին է զանազանեալ ինչ ՚ի մարմնոյ , այնու զանազանութեամբ որ գտանի ՚ի մէջ այլևայլ գոյացու թեանց . և ոչ եթէ այնու զանազանութեամբ որ գտանի ՚ի մէջ մի և նոյն գոյացու թեան և նորին յատուութեանց : Կացուցանի փորձիւ ՚ի ձեռն բնական լուսոյ , թէ հոգին զանազանի ՚ի մարմնոյ :

Կակ ինչ զանազանի յայլմէ էակէ՝ յորժամ զաղափարն զոր ունիմք զմիոյ էակէ՝ է այլ ՚ի միւսոյն , և մանաւանդ յորժամ զաղափար միոյն է ներհակ միւսոյն : Կաղափարն արևու զոր ունիմք , է այլ ՚ի զաղափարէ երկրի . ապա արևն և երկիր են երկու այլևայլ գոյացու թիւնք : Մեծագոյն զանազանութիւն է անդ , եթէ զաղափար իմն արտաքսէ զայլ ինչ զաղափար . զոր օրինակ զաղափար բոլորակին արտաքսէ զգաղափար քառակուսոյն :

Արդ գաղափարն տարածութե՛ղ զոր ունիմք ,
 փակէ զգաղափարն մասանց՝ երկայնութեան ,
 լայնութեան և խորութեան , բայց արտաքսէ
 զգաղափարն մտածութեան և զգացման . ապա
 Տարածութի՛ զանազանի՛ ՚ի Ստածմանէ . զի՛նոյն
 իսկ գաղափարն զոր ունիմք զմտածմանէ , ոչ փա-
 կէ զգաղափարն տարածման , մանաւանդ թէ
 արտաքսէ . ապա վասն զի հոգին է ՚ի մեզ է-
 ալ իմն մտածող , ոչ է էակ տարածեալ . և մար-
 մինն զի է ՚ի մեզ էակ իմն տարածեալ , ոչ է
 էակ մտածող . որովհետեւ գաղափար միոյն ոչ
 է գաղափար միւսոյն :

ՅՕԴՈՒՄԷՃԻ Գ .

Միաւորութիւն . հոգւոյ և մարմնոյ :

Ա՛ն ՄԱՐԹ էր ըմբռնել , թէ զի՛արդ էակն սոսկ
 հոգւոր՝ այսինքն է մտածող՝ որ չիցէ էակ տա-
 րածեալ , կարասցէ միաւորիլ ընդ տարածեալ
 մարմնոյ իմիք , որ չիցէ երբէք մտածող . սակայն
 ոչ կարեմք յերկբայս լինել զայսր միաւորութե-
 նէ , որովհետեւ խորհիմք և ունիմք մարմին . այս
 միաւորութիւն է գաղտնիք արարչին : Այլ զոր
 միանգամ զիտեմք զմիաւորութեանէ՛ այն ինքն է ,
 զի ՚ի մտածէն ինչ և ՚ի կամել հոգւոյ , մարմին
 մեր ներգործէ զանազան շարժմունս . և փոխա-
 դարձաբար ՚ի շարժման մարմնոյ մերոյ ունի

Հողի մեր խորհուրդս ինչ և զգացմունս . և ամենայնն համաձայն օրինաց , որք եղեալ են յարարէն բնութեան . և օրէնքս այս կոչին օրէնք միաւորութեան հողւոյ և մարմնոյ :

ՅՕԴՈՒՄՆԻ Գ .

Յատկութիւնք հողւոյն :

||2 Ըննաչեմք զհողին և ոչ զյատկութիւնս նորա , բայց եթէ ՚ի ձեռն ներքին զգացման զոր ունիմք զմաննէ : Օգամք և ունիմք ևս անդրազարձ զգացումն մերոց զգացմանց թէ մեք զգամք . այս ներքին զգացումն է առաւել տարածագոյն և հանրական յատկութիւն հողւոյն . մարմինն անընդունակ է զգալոյ , հողին միայն է որ զգայ : Յայտնանէ յառաջ եկն կարծիքն կարգեսեանց , որք համարէին թէ անբան կենդանիք են սոսկ ինքնաշարժ մեքենայք , որպէս արհեստակերտ սրնգահարն և բաղն , զորս ճարտարեաց Ոքանսն :

Վանգի ասէին , եթէ անբան կենդանիք զգան , ապա ունին զհողի . և եթէ ունին զհողի , ապա են ընդունակ բարւոյ և չարի , ապա ևս և վարձուց և սխտոտոյ . և յայտնանէ հետեւի ասէին էթ հողին անբանից իցէ անմահ :

Մըդ մինչ խօսիմք զյատկութեանց հողւոյն խօսիմք միայն զմարդկային հողւոյ . զի յատկու-

Թիւնք հոգւոց անբան կենդանեաց Մ.Յ է գիտելի, որոյ անսահման կարողութիւնն կարէ արարչադործել հոգիս ըստ զանազան կարգի. յորոյ ոմանք իցեն անմահ, և ոմանք եղծական, ոմանք իցեն ճանաչող բարւոյ և չարի, և այլք ոչինչ ճանաչումն բարւոյ և չարի ունիցին:

Վտանին այլևայլ կարգք 'ի հրեշտակա. Էն և այլևայլ աստիճանք ճանաչման 'ի մարդկային հոգիս. ոչ է նոյն ճանաչումն Թանճրամտին և անզգայացելոյն, և մանկան՝ որ չև ևս է ընդունակ բարւոյ և չարի մինչև ցորոշեալ ինչ հասակ: Յառաջ քան զՎարդեսեանս քաջ ծանեան նախնիք և արդիք ևս, Թէ կենդանիք ունին զգացումն տեսանելոյ և լսելոյ, և այլն. և Թէ էն զգացողք հեշտութեան և ցաւոյ:

Չգիտեմ Թէ զու տեսանիցես զիս, եթէ ոչ այնու՝ զի տեսանեմ Թէ և զու տնիս զաչս որպէս զիս. ուստի և այնչափ տպաւորութիւնս 'ի գործ զնես, որպէս աչք քո ընդունին. նշմարեմ և 'ի կենդանիս զնոյն գործարանս, և զնոյն կարգ գործողութեանց:

Արիու էն տեսակք զգացման, առաջինն կոչի Մամիջական զգացումն, և երկրորդն Սիջական զգացումն: Մամիջական զգացումն է այն՝ զոր ընդունիմք անմիջապէս յարտաքին տպաւորմանց առարկայից 'ի գործարանս զգայարանաց մերոց: Սիջական զգացումն է ներքին անզբաղարձութիւն զոր առնեմք 'ի վր տպաւորմանց ըն-

գունեւոց յանմիջական զգացմանէ . և այս է զգացումն զգացման : Առջի զգացումն Անմիջական . վասն զի ենթադրէ զմիջնորդ իմն , և այս միջնորդ է զգացումն Անմիջական :

Յորժամ տեսանեմ զարեգակն , զգացումն այն զոր արեգակն ներգործէ յիս , կռչի զգացումն Անմիջական . վասն զի զգացումնս այս ենթադրէ միայն զառարկայն և զգործարանն : Օգացումն զոր ընդունիմ յերաժշտական գործեաց է զգացումն անմիջական . վասն զի ենթադրէ միայն զգործիւն և զունկն :

Բայց ներքին անդրադարձմունք զոր յետ այնորիկ առնեմք 'ի սրտաճառս այսոցիկ առաջին զգացման , ներգործին միջական զգացմամբ . այս ինքն 'ի ձեռն զգացման որ ենթադրէ զնախընթաց զգացումն ինչ :

Հոգին ոչ ունի զկարողութիւն զգացման թէ անմիջապէս և թէ միջնորդաւ , բայց եթէ 'ի ձեռն այլևայլ գործարանաց մարմնոյ , ըստ օրինաց միաւորութեան հաստատեւոյ յարարէն :

Հոգին զգայ անմիջապէս 'ի ձեռն արտաքին զգայարանաց . հոգին զգայ միջապէս 'ի ձեռն գործարանաց ներքին զգայարանաց ուղղոյն : Օգայարանքն արտաքին են արտաքին մասունք ինչ մարմնոյ մերոյ , որովք զգածիմք այնպէս . որպէս ոչ կարեն զգածել զմեզ այլ ամենայն մասունք մարմնոյ մերոյ . ուստի ոչ տեսանեմք եթէ ոչ աչօք մերովք , և ոչ լսեմք , եթէ ոչ ականջօք մերովք :

Արտաքին զգայարանք են [Թուով հինգ, որք են . Տեսանելիք, Ասելիք, Ղաշակելիք, Շօշափելիք և հոտոտելիք : Տեսանելիքն ընդունին զլոյս և զգոյնս, լսելիքն զգածին 'ի ձայնից, ճաշակելիքն համուլք, հոտոտելիքն հոտուլք, իսկ շօշափելիքն զանազան որակութեամբ շօշափելի առարկայից . որպիսիք են Զերմութի, ցրտութի, կարծրութիւն, կակղութիւն, յատկութիւն ու զորկութեան և խոշորութեան և այլոց սոցին նմանեաց :

Հետազօտել զկազմութիւն արտաքին զգայարանաց փիլիսոփայի է անկ . բաւական է աստանօր նշանակել . [Թէ Զիդք որով ամենայն զգացողութիւնք կատարին, ունին զերկուս ծայրս . մինն արտաքին որ ընդունի զտպաւորութիւնս առարկայից, և միւսն ներքին որ զայնսօսիկ հաղորդէ ուղղոյն :

Ուղեղն է գոյացութիւն ինչ կակուղ յաւէտ կամ նուազ սպիտակ, բաղկացեալ 'ի փոքրագոյն Մասնից ' լցեալ մանր երակօք մզնեաց, է պահարան և աղբերակն կենդանական ոգւոց :

Մենայն Զիդք որովք ընդունիմք զտպաւորութիւնս՝ եզերին յուղեղն և մանաւանդ յայն մասն ուղղոյն, որ կոչի Մարմին կոշտաւոր՝ . որ

1 Մասն՝ է բոլորչի մասն ինչ 'ի մարմնի՝ հաստեալ յարարչէն առ 'ի քամել զհիւթս մարմնոյ . զոր գաղղիացիք կոչեն Glande և հայերէն խոյլ :

2 Մարմին կոշտաւոր, է այն մասն ուղեղին, որ ծածկէ զերկուս խորշս նորս . զսա գաղղիացիք Corps calleux կոչեն :

համարի իբրև կայան հողւոյն :

Ի պէսպիսութիւն թանձրութեան, բնութեան և դասաւորութեան ուրբ մասանց որք բաղկացուցանեն զգոյացութիւն ուղղոյն, յառաջ քան զբեթեան համար զանազանութիւնք մտաց . ըստ այնմ առաձի, թէ՛ « Ընդայն որ ընդունի, ընդունի ըստ տրամադրութեան և վիճակի իւրոյ », ուստի 'ի շառաւիղաց արևու պնդանայ տիղմն և կակղի մոմն :

Տպաւորութիւնք առարկայից որք զգածեն զարտաքին մասն զգայարանաց, յորժամ բերին 'ի ներքին ծայրից զգայական ջղաց 'ի գոյացութիւն ուղղոյն, յայնժամ ըմբռնեմք զառարկայն . և է սա անդանօր տպաւորութիւն ինչ անմիջական :

Ըստ առաջին տպաւորութիւն թողու հետս յուղեղն, և այս հետք մնան անդ յերկար կամ սուղ ըստ կակղութեան կամ ըստ կարծրութեան գոյացութեան ուղղոյն :

Յորժամ այս հետք այս ծալք և այս տպաւորութիւն վերստին զարթնու 'ի ձեռն ընթացից կենդանական ոգւոյ կամ արեան, յիշեմք զառաջին կամ զանմիջական զաղափարն . և այս է որ կոչի Յիշողութիւն :

Ապաստիւք այսր հետոց կամ շաւղաց, անդրադառնամք 'ի մեզ յինքեանս, զգամք զզգացումն մեր, և այս է զգացումն անդրադարձ, զոր կոչեմք Միջական զաղափար . որովհետև այս մի

Ջահան գաղափար ոչ է՝ ՚ի մեզ, բայց եթէ միջնորդութեամբ նախընթաց տպաւորմանց զոր ընկալաք ՚ի ձեռն զգայարանաց :

Յետ ընդունելոյ մեր գտաւորմունս ինչ ՚ի ձեռն աչաց, կարեմք յիշատակել զպատկերս առարկայից, որք զմեզ զգածեցուցին. և այս կարողութիւն կոչի Արեւակայութիւն, և այս ևս է ներգործութիւն ինչ մնացեալ յուղեղն ՚ի հետոց անտի : Այ գիտեաք կազմել զգաղափարս, ոչ ըզպատկերս իրաց, եթէ չէր յառաջագոյն տպաւորութիւն ինչ ՚ի զգայարանս մեր. բայց ահա զպէսպէս գործողութիւնս կարող եմք առնել, ՚ի պատճառս տպաւորմանց զոր ընկալեալ ունիմք :

Ա. Կարող եմք միաւորել զգաղափարս ոմանս, որպէս զգաղափարն լերին և ոսկւոյ, և երեւակայել լեռն ոսկեղէն :

Բ. Կարող եմք կազմել զգաղափար ինչ յաւելմամբ. որպէս յորժամ ՚ի գաղափարէ մարդոյն ձեւացուցանեմք զգաղափար հսկայի :

Գ. Կմանապէս կարող եմք կազմել զգաղափար ինչ նուազեցուցմամբ. որպէս յորժամ ՚ի գաղափարէ մարդոյ ուրուք ձեւացուցանեմք զգաղափար գաճաճի կամ թղկի :

Դ. Կլիաւոր եղանակն միջահան կազմելոյ ՚ի մէնջ զգաղափարս, է այն որ լինի վերացուցմամբ : Ա երացուցումն է ՚ի բաց հանել և զատել ըստ այսմ օրինակի. յետ ընդունելոյ իմ գտաւորմունս առարկայի միոյ, կարեմ մտադիր

լինել այսոցիկ կամ այսպիսեաց տպաւորմանց , ոչ
ինչ խորհելով զառարկայէն որ սրատճառէ զնոսա :
Սովոր եմք ստանալ յընթացս կենաց զանհուն
մասնաւոր գաղափարս 'ի զգալի տպաւորմանց ա-
ռարկայից որք զգածեն զմեզ :

Խորհիմք այնուհետե զատաբար և վերացուց-
մամբ զմանց յայսոցիկ տպաւորութեանց , առանց
նկատելոյ յառարկայ ինչ . 'ի թիւ արկանեմք
ստէպ զմասնաւոր մարմինս , յորոց յառաջ բե-
րեմք զգաղափարն թուոց զորոց զմտաւ ածեմք .
և զորոց տրամաբանեմք վերացուցմամբ , ոչ ինչ
խորհելով զմասնաւոր մարմնոց . որպէս յորժամ
ասեմք 2 և 2 առնեն 4 , 1 յաւելեալ առ 3 առ-
նեն 6 , 2 բաղգատի առ 4 որպէս 4 առ 8 :

Այնպէս յորժամ զրոյց ինչ լինի զտարակայու-
թենէ երկուց քաղաքաց , ոչ այլ ինչ խնդրի
բայց միայն երկայնութիւն ճանապարհին , ոչ ինչ
խորհելով զլայնութենէ նորա , և ոչ զայլ ինչ
հանգամանաց ճանապարհին :

Ի՛հա վասն այսր գործողութեան մտաց ասեն
երկրաչափք , թէ գիծն չունի ինչ զլայնութիւն ,
և կէտն տարածութիւն ինչ . չիք ինչ գիծ նիւ-
թական առանց լայնութեան , և ոչ նիւթական
կէտ՝ առանց տարածութեան . սակայն երկրա-
չափք մտածեն 'ի գիծն միայն զերկայնութիւն ,
և զկէտն համարին միայն որպէս եզր ինչ յոր-
մէ բղիէ գիծն , կամ այն ինչ առ որ գիծն եզե-
րի , առանց մտածելոյ զտարածութենէ այսր ե-

զեր կամ ծայրի . և այս է զոր սակն վերացուց-
մամբ [Թէ գիծն ոչ ունի ամենևին զլայնութիւն ,
և [Թէ կէտն ոչ ունի ամենևին զտարածութիւն :

Պարտ է նկատել և զայս , ե[թէ այս ամենայն
եղանակ խորհելոյ կամ 'ի ձեռն յիշողութեան
կամ երևակայութե կամ յաւերման կամ 'նուազ-
ման կամ վերացուցման և այլն , միշտ են[թա-
ղրեն զնախն[թաց անմիջական տպաւորմունս :

Ամբն այսինքն կարողութիւնն կամելոյ և չկա-
մելոյ զոր ունիմք , է նոյնպէս յատկութիւն ինչ
հոգւոյ մերոյ : Փիլիսոփայք կոչեն Վիճ զգայական
զյօժարութիւնն զայն՝ զոր ունիմք առ զգալի
բարին . և Արդունն՝ զոր ունիմք յայնմ ամե-
նայնէ որ մեզ [Թուի անհաճոյ , և կամ յայնմ ամե-
նայնէ որ զգալապէս հակադրի երջանկութեան
և պահպանութեան մերում :

Չորք են գլխաւոր գործողութիւնք մտաց մե-
րոց , որք պահանջեն զմասնաւոր մտադրութիւն .
Ա . Վազափարն , ընդ որով իմացեալ լինի նաև
երևակայութիւն , Բ . Վատումն , Գ . Տրամա-
խօսութիւն , Դ . Վարք : Մյա վերացուցումն է
որպէս կէտ միաւորութե , ըստ որում հոգի մեր
ըմբռնէ զվերաբերութիւն առարկայից ոմանց
առ միմեանս . և է սա արտադրեալն 'ի նմանու-
թենէ անհատից :

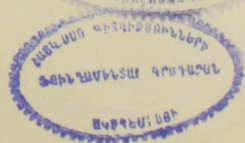
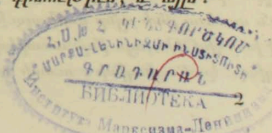
Ա . Մյա վերացուցումն լինի 'ի ձեռն կիտի
տեսութեան մտաց , պատճառաւ միակերպու-
թեան կամ նմանութեան որ ունի առ զգալի

տարաւորութիւնս ոմանս և առնէ անդրադարձու-
մին ինչ առ այն և ընծայէ անուռն, ըստ նմանու-
թեան անուանց որ ընծայի իրական առարկայից .
զոր օրինակ տեսեալ զբազում անձինս մեռեալ՝
հարեալ եմք զանունս Մահ . և անունս այս
նշանակէ զտեսութիւն հոգւոյն, որ նկատէ ՚ի
ձեռն վերացուցման զվիճակ կենդանւոյն, որ դա-
դարէ ՚ի կենաց :

Մեռնայն կենդանիք ունին վերաբերութիւն
առ միմեանս նկատմամբ այսր վիճակի . և մինչ
զմտաւ ածեմք զայս վիճակ հրաժարեցուցմամբ
՚ի մասնաւորաց, այս տեսութիւն հոգւոյ է վե-
րացուցումն ինչ . այնուհետե խօսիմք զմահուա-
նէ իբրև զիրական ինչ առարկայէ :

Բայց չիք իրական ինչ քան զմասնաւոր էակս
որք ենթակայանան անկախ ՚ի մտաց մերոց . այլ
ամենայն եզերք նշանակեն զկէտս տեսութեան
կամ տրամախոհութեան մտաց :

Եզրն որ միանգամ եղև ընդհանուր, կարեմք
զնա առ մասնաւորս մատուցանել ՚ի ձեռն սովո-
րական նմանութեան որում յարմարեմք զբառ
ինչ, որ նշանակէ զիրական առարկայ . ուստի որ-
պէս ասեմք հանդերձ Պետրոսի կամ ձեռն Պե-
տրոսի, նոյնպէս և ասեմք մահն Պետրոսի,
բարութիւն, զիտութիւն, և այլն :

A
985

ՅՕՂՈՒԹՅՈՒՆ Ե՛

Չորեքին գլխաւոր գործողութիւնք մտայ :

ՉԱՅՆԻՒՄ միտք իմացեալ լինի աստանօր կա-
րողութիւն՝ որով ըմբռնեմք և երևակայեմք ,
որ և կոչի Իմացողութիւն : Բլեհայն զգաճումն
հոգւոյ մերոյ որով ըմբռնեմք և երևակայեմք, է
այն որ կոչի Վաղափար . և է սա ընդհանուր
եզր ինչ վերացեալ . որ և է կէտն այն միաւորու-
թեան առ որ վերածեմք զամենայն որք ոչ այլ
ինչ են, բայց սոսկ արամնախոհութիւն մտայ մե-
րոյ : Յետ այնորիկ մասնաւորապէս մտադիր լի-
ցուք զաղափար ձայնիս : Յորժամ առաջի առ-
նեմ մտայ իմոց եռանկիւնի ինչ, այս զգաճումն
հոգւոյ իմոյ որով առաջի առնեմ ինձ զեռան-
կիւնին , կոչի Վաղափար եռանկեան :

Բլա գաղափարն է անուն զոր ես ընծայեմ
առ զգաճումն հոգւոյ իմոյ որ ըմբռնէ կամ զմտա-
ածէ զառարկայն առանց դատելոյ զնա : Վան-
զի եթէ ես դատեմ, այսինքն է եթէ ես խոր-
հիմ, որպէս թէ եռանկիւնին ունի զերիս կող-
մունս, ՚ի գաղափարէ անցանեմ ՚ի Վատումն :

Բլա գատումն ևս է եզր վերացեալ . և այս
անուն տուեալ լինի այնր գործողութեան մտայ ,
որով խորհիմ թէ այս ինչ՝ առարկայ է կամ ոչ
այսպիսի կամ այնպիսի . ուստի ամենայն զա-

տուճն էնթաղրէ զգաղափար . վասն զի հարկ է
ունել զգաղափար իրնն յառաջ քան զխորհէն՝
թէ է կամ ոչ է այսպիսի կամ այնպիսի :

Վատուճն հարկաւ էնթաղրէ զերկուս գա-
ղափարս . զգաղափար առարկային զորմէ դատէ ,
և զգաղափար այնր զոր ինչ դատէ զառարկայէն :
Վասնի և այլ գործողութիւն ինչ մտաց 'ի դատ-
ման , որով նկատեմք զառարկայն և դատեմք
զառարկայէն , առնելով զերկուսին իբրև մի և
նոյն բոլոր . և որպէս բանիս կարգ է ասել , զմինն
ընդ միւսոյն միաւորեմք :

Մարկայն զորմէ դատեմք , կոչի Վնթակայ
դատման . և յորժամ դատուճն բացատրի 'ի ձեռն
բառից , հաւաքումն այն ամենայն բառից որք
բացատրեն զդատուճն՝ կոչի Վախադատութիւն :
Իսկ այն բառք որք բացատրեն զառարկայն դատ-
ման , կոչին Վնթակայ նախադատութիւն : Մն
զոր դատեմք զայնր Վնթակայէ , կոչի Ստորո-
գելի . զի զայն ընծայեմք էնթակային . կոչի
ևս Ստորոգեալ՝ զի ստորոգեմք զէնթակայէ , որ
զօրութեամբ բերէ զնշան կամ զկնիք այնր՝ զոր
ինչ դատեմք . այսինքն նկատեմք զառարկայն
որպէս թէ այսպիսի իցէ կամ այնպիսի . ուստի
] , բայն է բառ նախադատութեան բացորոշիչ
ներգործութեան մտաց , որ միաւորէ զստորոգե-
լին ընդ էնթակային :

Բայն է էական մասն ստորոգելոյն . զոր օրի-
նակ Արկիրս է բոլորակ . այս երբեակ բառք

կազմեն զմի նախադասութիւն , այսինքն՝ զբաշայայտութիւն ներքին դատման խնայ , զոր յառաջ բերեմ յորժամ խորհիմ թէ երկիրս է բոլորակ :

Արկիրս է ենթակայ նախադասութեան . քան զի երկիրն է այն՝ զորմէ դատեմ . Քտորակն ստորոգելի է . և յայսմ ստորոգելոջ բայս Այսուցանէ թէ դատեմ զի երկիրս է բոլորակ . այսինքն թէ նկատեմ զերկիրն իբրև գոյող կամ ենթակայացեալ բոլորաձև :

Վատումն է անդրադարձումն ինչ կամ զիտոյութիւն որով բացատրեմք զգաժմունս ինչ , զոր առարկայքն ներգործեն ՚ի մեզ , և ասեմք զոր ինչ զգամք : Արեղակն է լուսաւոր . այսինքն թէ արեղակն ազգէ յիս զզգացումն լուսոյ : Շաքարն է քաղցր . այսինքն թէ շաքարն զգածէ զիս քաղցրութեամբ իւրով :

Զէ անտեղի նշանակել , թէ ոմանք ընդհանրապէս զանազանեն զերկուս սեռս դատմանց . զմինն կոչեն դատումն Ստորասական . այսինքն անդրադարձումն զոր ես առնեմ ՚ի վերայ այնր զոր իրապէս զգամ : Շաքարն է քաղցր , վկայեմ ինձէն թէ շաքարն զարթուցանէ յիս զզգացումն քաղցրութեան : Վսկ զմիւսն կոչեն դատումն Վացասական , այսինքն անդրադարձութեամբ յիս նկատեմ թէ ես ոչ զգացի և ոչ ընկալայ զստորութիւնն զոր ենթադրէ դատումն ստորասական :

Ըյս դատումն նշանակի 'ի խօսակցութեան
կամ 'ի նախադասութեան բացասական մաս
նրկամբս՝ Ոչ զոր օրինակ, Շաքարն ոչ է դառն :
Յամենայն բացասական դատմունս զոյ ստորա
սութիւնն ինչ . այնու զի ստորասէ կամ ստուգէ
թէ ոչ զգաց :

ՅՕԳՈՒՄԱՆՈՒ Գ :

Բացատրութիւն գաղափարի :

ԳԱՂԱՓԱՐԲ կամ ըմբռնմունք 'ի բազում
սեռս զանազանին 'ի փիլիսոփայից : Ստացական
գաղափարք կոչին , որք անմիջապէս յառաջ գան
'ի մեզ յառարկայից , որպէս գաղափարն արևու
և այլ ամենայն անմիջական գաղափարք : Գոն և
այլ գաղափարք որք կոչին Ստացածինք . և են այ
նորիկ զորս առնեմք 'ի ձեռս աճեցուցման կամ
նուազման , և այլն . որպէս յորժամ երևակայեմ
զլեառն ինչ ոսկեղէն :

Ըսեն ոմանք 'ի փիլիսոփայից թէ գտանին ևս
բնածին գաղափարք , այսինքն անդատին ընդ մեզ
ճնեալք . բայց եթէ քաջ մտադիր լինիցիմք այսմ
յուշ ածելով զսլատմութիւն գաղափարաց մերոց
զորս անդատին 'ի մանկութենէ ընկալաք , խե
լամուտ լինիմք անշուշտ եթէ ամենայն գաղա
փարք են ստացականք , և թէ չիք 'ի մեզ բնա
ծին գաղափար , բայց միայն տրամադրութիւն

ինչ յաւէտ կամ նուազ զօրաւոր առ ՚ի ընդունել
զգաղափարս ոմանս :

Աստի այս խմաստ թէ Պարտ է հատուցանել
իւրաքանչիւր ումեք որ ինչ նմա է անկ , ոչ է
սկիզբն բնածին , այլ ենթադրէ զստացական գա-
ղափարն . այսինքն զգաղափարն հատուցանելոյ ,
զգաղափարն պարտուց և զգաղափար իւրաքան-
չիւր ուրուք . և այսոքիկ են գաղափարք զոր ստա-
նամք ՚ի մանկութենէ հետէ յընթացս կենաց :
Այս խմաստ է յաւէտ դիւրիմաց , քան զվերա-
ցեալ համաբնաբանական ինչ սկիզբն :

Հարկաւորութիւն պահպանութեան ընկերու-
թեան՝ և անճնական օգտից մերոց , դիւրաւ
խելամուտ առնեն զմեզ , թէ ամենայն ինչ վեր
՚ի վայր տապալի՝ եթէ ոչ հատուցի այլում որ
նմին է անկ : Արարածք դիւրաւ զմեզ ամբառ-
նան առ ճանաչումն արարչին , և չիք հարկ զի
գաղափարն Աստուծոյ իցէ բնածին . և եթէ ան-
կեղծութեամբ կամիցիմք յիշեցուցանել մեզ ըզ-
պատմութիւն մանկութեան մերոյ , պարտիմք
խոստովան լինել , թէ ոչ հասու եղաք արար-
չին , մինչև ստացեալ ուղղոյն մերոյ զթանձրու-
թիւն ինչ , և մինչև ՚ի միտ առեալ զպատճառս
և զգործս :

Վերացեալ գաղափարք որպիսի է գունոց ,
էակի , ոչնչի , ճշմարտութեան , ստութեան .
առ հասարակ են արտադրութիւնք ինչ անդրա-
դարձութեանց մերոց . զայսոսիկ բառս հնա-

րեալ եւք առ 'ի նշանակել զնմանութիւն որ գտանի 'ի մէջ ոմանց տպաւորմանց :

Մեկնայն սպիտակ առարկայ ներգործէ յիս զտպաւորութիւն ինչ նման . իսկ ես զեղանակս զայս որով զգածեալ եղէ՝ ըստ իմիք իրացուցանեմ յորժամ ըմբռնեմ զնոյն ինքն միայն առանց մերձեցուցանելոյ 'ի մասնաւորս , և կոչեմ զնա սպիտակութիւն : Իսկ զայսոսիկ վերացեալ գաղափարս մարթ է վերածել 'ի կարգս մտացածին գաղափարաց :

Վատանին գաղափարք ինչ որք կոչին Պայծառք , և այլևս որք կոչին Շփոթք : Պայծառ գաղափարք են այնորիկ՝ զորս ըմբռնեմք զիւրաւ , և միով հայեցիւք բովանդակեմք զնոսա ըստ ամենայն տարածութեան . ճշդիւ խօսելով չիք գաղափար շփոթ , բայց եթէ բաղդատութեամբ առ գաղափար ինչ սպայծառագոյն զոր ունիմք :

Վաղափարն մարդոյ որ 'ի հեռուստ նշմարի՝ է սպայծառ գաղափար մարդոյ ուրուք նկատելոյ 'ի հեռուստ . և չէ սարտ դատել զնմանէ առանց 'ի մտոյ տեսանելոյ զնա . վասն զի հարկ է միշտ մտադիր լինել եթէ դատումն մեր ունիցի զիսկական և զյատուկ պատճառ ինչ , յորմէ կարացէ զարթնուլ :

Իայց քանզի մեք ունիմք զսպայծառ և զլրացեալ գաղափար ուրուք զոր տեսանեմք 'ի մտոյ , չփոթ կոչեմք զգաղափար այնորիկ զոր տեսանեմք 'ի հեռուստ : Ինչա յատկապէս խօսե-

լով գաղափարն շփոթ է գաղափար Անլրացեալ, այսինքն գաղափար կամ պատկեր ինչ, զոր մէ փորձիւ և անդրադարձութեամբ մերով ըզգամք եթէ պակասի իւրք :

Վտանին գաղափարք որք կոչին Մակեղուտ . գաղափարն մակեղուտ է այն , որ զարթնու 'ի մեզ 'ի պատճառս այլ գաղափարի :

Յորժամ երկու կամ բազում գաղափարք զարթնուն 'ի մեզ 'ի մի և 'ի նոյն ժամանակի . եթէ մինն յերկուց անտի զարթնուցու անընդմիջաբար , անդէն զհետ նորա զարթնու և միւսն , և այս յետինս է զոր կոչեմք Մակեղուտ : () րի նակ իմն . եթէ զրոյց ինչ լինիցի զքաղաքէ միոյ յորում երբեմն բնակեալ էաք , պատկեր առարկայի իրիք զոր տեսեալ էաք յայնմ քաղաքի , անդրէն նկարի յերևակայութեան մերում և զարթնու 'ի մեզ գաղափար մակեղուտ :

Վսն ևս գաղափարք ինչ որք կոչին () րի նական , և են այնորիկ որք արբանեկեն իբրև տիպք կամ նշանք առ այնտիկ զորս 'ի վերջոյ ստանամք :

Փորձն , այսինքն արտաքին տպաւորութիւնքն զորս ստանամք յառարկայից յընթացս կենաց , և անդրադարձմունքն զորս յետ այնորիկ առնեմք 'ի վերայ այսոցիկ տպաւորութեանց , են երկու որոշակի պատճառք գաղափարաց մերոց , այլ ամենայն կարծիք են առասպել :

Պարտ է ըմբռնել զմարդն որպէս և էն և ոչ

իւիք ենթադրուածեամբ, որ այն ինքն է սրատկերակերպութիւն : Այլսաւոր սրատճառն այսպիսի մտորութեանց յայնմ է, զի զսոսկ վերացեալն կամ զէական բանի ըմբռնեմք իբր իր . այսպէս Մալէպրանչ Տամարի զգաղափարն որպէս իրս զատուցեալս և բաժանեալս 'ի մտաց, որ զնոսա ըմբռնէ :

Վաղափարքն զատաբար 'ի մտաց մտածեալ, ոչ ևս են էակք . որպէս 'ի մտածել իմում զսպիտակութիւն վերացուցմամբ՝ անկախ յամենայն սպիտակ առարկայէ . և զձև՝ անկախ յամենայն ձևաւոր առարկայից :

ՅՕՂՈՒՄՆՕՒ Լ :

Տրամախօսութիւն :

ՈՐՊԷՍ ամենայն դատումն ենթադրէ զգաղափարս, նոյնպէս ամենայն տրամախօսութիւն ենթադրէ զդատմունս : Տրամախօսութիւնն հաստատեալ կայ 'ի հերքել, 'ի յառաջ ածել, 'ի մակաբերել, և յարտադրել զդատումն ինչ յայլոց դատմանց կանխաւ ծանուցելոց, կամ մա'նաւանդ 'ի սրբղել զդատումն զօրմէ է ինդիքն, իբրև ընկեայն սրբունակեալ 'ի նոսա . մինչ զի ոչ այլ ինչ ինդրի՝ բայց եթէ յերևան ածել և բացայայտել զնոյնութիւն ընդ նախննթաց դատմանց :

ԼՆՍ սրաշտօն մտաց՝ յորմէ յառաջ գայ դատումն յայլոց դատմանց, կոչի Տրամախօսութիւն, զոր օրինակ .

Ըմենայն որ որ կամիցի ուսանել, սարտի լել, Խակ արդ դու կամիս ուսանել,

Ըստ սարտիս լել :

ԼՆՍ ամենայն դատմունք միանգամայն առեալ՝ կազմեն զտրամախօսութիւն :

Սանաւոր էակք զարթուցանեն ՚ի մեզ զգաղափարս օրինականս . այսինքն դաղափարքն որք են տիպք տպաւորմանց զորս գտանեմք նմանս կամ աննմանս . զոր օրինակ, գունտն լուսնի կամ ս և իցէ մանաւոր բոլորակի պատճառէ յիս զգաղափար օրինական կամ զգաղափար ընդհանուր բոլորակի . ես ետու անուն ինչ այսմ վերացեալ գաղափարի . ես կոչեցի բոլորակ զամենայն ձևս, որոց զիծք ձգեալք ՚ի կեդրոնէ առ շրջապատն են հաւասարք . ուստի ամենայն ձև՝ որ վերստին յուշ առնեն ինձ զնոյն գաղափար, լինի բոլորակ : Ըմենայն առարկայ որ զարթուցանէ զնոյն գաղափար, է նոյն բաղադատութեամբ ընդայն գաղափարի, այն ամենայն որ է բոլորաձև, է բոլորակ : Բոլորակ ինչ ունի զայն ամենայն յատկութիւնս ՚ի մանաւորի՝ որ ինչ միանգամ ամենայն բոլորակք ունին ըստ որում բոլորակ :

Վամեցեալ ցուցանել թէ Պետրոս է կենդանի, համեմատեմ ընդ գաղափարին զոր ունիմ զՊետրոսէ և ընդ գաղափարին զոր ունիմ զկենդա-

նւոյ . և տեսեալ թէ Պետրոս զարթուցանէ յիս զգաղափար կենդանւոյն , ասեմ թէ ըստ այսմ է նա մինն յայնց անհատից , որք պատճառս տան ինձ կազմելոյ զգաղափար կենդանւոյն . և զոր էս բացայայտեմ այսու ձեռնարկութեամբ :

Ամենայն էակ որ ունի զգացումն և զշարժումն , է կենդանի : Արդ տեսանեմ՝ զի Պետրոս ունի զգացումն և շարժումն , ասպա Պետրոս է կենդանի :

Այն որ է , չկարէ լինել և ոչ լինել : Բոլորակն է բոլորածե , և ըստ որում բոլորածե ոչ է քառակուսի , և ունի զամենայն յատկութիւնս բոլորակի . ուստի ճշմարիտ և հիմնական կանոն տրամախօսութեան կամ հաւաքաբանութեան է , զի ենթակայն եզրակացութեան հարկաւ պարունակեցի ՚ի տարածութե՛ ընդհանուր գաղափարի , առ որ դիմեմք յառաջ բերել անտի զեզրակացութիւն :

ՅՕՂՈՒՄՆԾՐ

Հաւաքաբանութիւն :

ՀԱՒԱԲԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆՆ միշտ բաղկանայ յերկից նախադասութեանց , որոց առաջինն կոչի Մեծագոյն , երկրորդն Փոքրագոյն , և երրորդն Հետեւութիւն :

Յառաջում նախադասութեան խնդրի այն

ինչ որ հաւանութեամբ այնր՝ առ որ խօսիմքն՝
ունի զյատկութիւնն զորմէ է խնդիրն :

Յերկրորդում նախադասութեւ բացայայտէ ,
թէ ենթակայն զորմէ է խնդիրն , է մինն յան-
հատից պարունակեալ ՚ի տարածութեան ընդ-
հանուր գաղափարի՝ որոյ և այլ ամենայն անհատք
ունին զնոյն յատկութիւն , յորմէ եզրակացու-
ցանի ՚ի հետեւութեան , թէ ենթակայն զորմէ
է խնդիրն՝ ունի զնոյն յատկութիւն զորմէ վի-
ճէին :

Այ ինչ է երկբայելի , թէ ջերմութիւն ըն-
դարձակէ զօդն . արդ արեգակն է պարունա-
կեալ ՚ի տարածութեան ընդհանուր գաղափարի
ջերմութեան , սպա արեգակն ընդարձակէ զօդն .
զի պարտ է նմա ունել զնոյն յատկութիւնս՝ զոր
ինչ ունի ջերմութիւնն . զի այն որ է իր ինչ ,
ոչ կարէ միանգամայն գոլ և ոչ գոլ . և վասն զի
արեգակն պարունակեալ է յընդհանուր գաղա-
փարի ջերմութեան , հարկաւ ունի զնոյն յատկու-
թիւնս զոր ինչ ունի ջերմութիւնն :

Արկու առաջին նախադասութիւնքն հաւա-
քաբանութեան՝ կոչին առաջարկութիւնք . զի
դնին յառաջ քան զհետեւութիւնն : Այ թէ երկու
առաջարկութիւնք իցեն ճշմարիտ և ընդունելի ,
հարկ է և հետեւութեանն ճշմարիտ լինել : Անդ
հակառակն՝ եթէ առաջարկութիւնքն կամ մինն
յառաջարկութեանց չիցէ ճշմարիտ , յայնժամ
և հետեւութիւնն լինի սխալական :

Բազում անգամ պատահէ՛ զի մինն յառաջարկութեանց է ճշմարիտ ըստ իմիք նկատման , և սուտ ըստ այլ նկատման . յայնժամ հետեւութիւնն է ճշմարիտ ըստ այնմ իմացուածոյ՝ որ առեալ եղև յառաջարկութեան , և սուտ՝ ըստ օտար իմացուածոյ այնր առաջարկութեան :

Յայսօսիկ դիպուածս զանազանելի է առաջարկութիւնն , այլ բացասի հետեւութիւն , և զանազանի այսպէս . զոր օրինակ , եթէ յորժամ է տիւ , և երկինք ծածկեալ են ամպով , կամիցի որ հաստա տել , թէ ժամացոյցն արևու պարտի ցուցանել ըզժամն , կազմեսցէ զայս հաւաքաբանութիւն :

Յորժամ արեգակն ՚ի վեր է քան զհորիզոն մեր , ժամացոյցն արևու յայտ առնէ զժամն .

Ըրդ արեգակն գտանի այժմ ՚ի վեր քան զհորիզոն մեր .

Ըպա ժամացոյցն արևու հարկաւ յայտ առնէ զժամն :

Ըյս հաւաքաբանութիւն թէպէտ և է ըստ կանոնի , բայց պարտ է զանազանել զմեծագոյնն այսպիսի օրինակաւ :

Յորժամ արեգակն ՚ի վեր իցէ քան զհորիզոն մեր և չիցէ ամպ որ արգելուցու զճառագայթս լուսոյ նորա , ժամացոյցն արևու հարկաւ նշանակէ զժամն . ընդունիմ զմեծագոյնդ :

Յորժամ արեգակն ՚ի վեր է քան զհորիզոն մեր , և գուցէ ամպ որ արգելուցու զճառագայթս լուսոյ նորա , և ժամացոյցն արևու հարկաւ նշանակիցէ

զժամն, ուրանամ զմեծագոյնդ :

Ըպա ժամացոյցն արևու նշանակէ զժամն, ուր այժմ երկինք ծածկեալ էն ամսոյլ, ուրանամ զՏեառութիւնն :

Սարին 'ի դպրոցս բազում դիտողութիւնք 'ի վերայ ձեոց հաւաքաբանութեան և ձեռնարկութեանց որոց կիրառութիւն արդ խափանեալ է :

Յ() Դ Ո Ւ Ը Տ Թ թ .

Դիտողութիւնք 'ի վերայ հիման հաւաքաբանութեան :

Ա . ՉԻՔ ինչ յաշխարհի՝ եթէ ոչ էակ մասնաւոր . Պետրոս , Պօղոս և այլն , են էակք մասնաւոր . այս անդամանդ այս քար են նմանապէս էակք մասնաւոր . այս դէնար և այս ոսկի են էակք մասնաւոր , ըստ այսմ են էակք ամենայն որք կան 'ի տիեզերս :

Սասնաւոր էակքն կոչին 'ի փիլիսոփայից Ընհատ, այսինքն էակք որք ոչ կարեն բաժանիլ հատմամբ առանց դադարելոյ յէակութենէ որ ինչ ենն : Ըյս անդամանդ եթէ բաժանեցի ոչ լինի այն անդամանդ , ոչ ևս ունիցի զնոյն արժողութիւն , ոչ զնոյն կշիռ և ոչ զնոյն յատկութիւն . ապա միտք մեր առնէ զդիտողութիւնս 'ի վերայ անհատից և 'ի վերայ եղանակի էակութեան նոցին . և այս դիտողութիւնք , անդրադարձմունք և վերացուցմունք են որք կազմեն զկարգն հա-

մարնաբանական, և այսօրիկ էակք ստկապէս վերացուցեալք բացատրին բառիք ըստ նմանութեան անուանց իրական էակաց : Օր օրինակ յորժամ տեսանեմ զդէնար ինչ, նկատեմ զձև նորա, զնիւթ, զկշիռն և այլն . ըմբռնեմ յայնժամ զգաղափար այսր դէնարի և յատկութեանց նորա . ուսանիմ այնուհետև սովորութեամբ թէ ոչ այն միայն դէնար գտանի յաշխարհի, զի տեսանեմ զայլ դէնարս, որք զարթուցանեն յիս զգաղափար նախատեսեալ դէնարին և զյատկութեանց նորա, դիտեմ զայն ամենայն՝ որով դէնարքն են նման միմեանց : Վոյնպէս նկատեմ՝ թէ այս տիպ ոսկի է նման այլում, և թէ ունի ևս զյատկութիւնս այլազգի յատկութեանց դէնարի . ահա քեզ այժմ նմանութիւն և զանազանութիւն, որ և այս իսկ է, որ տայ պատճառս իմաստասիրաց կոչելոյ Տեսակ և Սեռ :

Վէնարն է տեսակ ինչ զբամոյ . այս տիպ ոսկի է այլ իմն տեսակ զբամոյ . ապա զբամն է սեռ : Վմենայն էակք՝ յորս նկատեմք զհասարակ որակութիւնս, տան մեզ պատճառս կազմելոյ ևս և զվերացեալ համարնաբանական գաղափար սեռի : Վրդ գաղափարն զբամոյ զոր ունիմք, է գաղափար ընդհանուր՝ բաղդատութեամբ զանազան տեսակաց զբամոյ :

Վմենայն զբամք նման են միմեանց ըստ որում են նիւթք՝ որք նախատեն մեզ ստանալ զայն ա-

մենայն որոց ունիմք պէտս . բայց 'ի մէջ զբամոց
էն ոմանք ոսկի , այլք արծաթ և կէսք սպինճ .
ոմանք մեծազոյն և ոմանք փոքրագոյն . և ահա
յայտմէ զանազանութիւն տեսակաց , և այս զա-
նազանութիւն զոր նկատեմք յանհատս նոյն
սեռի , տայ մեզ պատճառս կազմելոյ զէզր վերա-
ցեալ կամ զտեսակ :

Բ . Առջեմք կենդանի զամենայն անհատս որք
ունին զզգացումն . այսինքն շարժին , կէան , ուտեն ,
և այն : Այս յատկութիւնք զորս նկատեմք
յանձիւ յանհատս , տան մեզ պատճառս կազ-
մելոյ զվերացեալ գաղափար կենդանոյ : Իսկ
յորժամ նկատեմք յայտոսիկ կենդանիս զյատ-
կութիւնս՝ որք պատշաճին ոչ սակաւ անհա-
տից , զոր օրինակ ոմանք 'ի կենդանեաց անտի
թռչին և ոմանք ևս ոչ բնաւ ունին զթևս ,
ոմանք 'ի չորս ընթանան և կէսք 'ի նոցանէ
սողան , և զի այս յատկութիւնք պատշաճին
միայն ոչ սակաւուց ոմանց 'ի կենդանեաց՝ որովք
և տարբերին 'ի միմեանց , սպա պատճառս տան
մեզ կազմելոյ զվերացեալ գաղափար տեսակի
կենդանեաց :

Ահան տեսութեան մտաց՝ որ զինի ստանալոյ
յընթացս կենաց զբազում գաղափարս , բննէ
եթէ յատկութիւնքն զորս նկատեաց՝ պատշա-
ճին ամենայն կենդանեաց , կոչի Աեռ :

Ահան տեսութեան մտաց՝ որ 'ի միասին մտա-
ծէ զյատկութիւնն , որք պատշաճին միայն ո-

մանց անհատից սեռին , կուչի Տեսակ :

Սեռն ենթադրէ զտեսակ , և փոխադարձաբար տեսակն ենթադրէ զսեռ . այլ գիտելարժան է , այն որ է սեռ բաղդատութեամբ ոմանց տեսակաց կարէ մտածիլ 'ի մէջ իբրև տեսակ , եթէ միտ դիցես առաւել ընդհանուր յատկութեանց . զոր օրինակ եթէ կիտիւ ինչ տեսութեան մտաց , ոչ զայլ ինչ դիտեսցես յանհամար թիւս անհատից որք ենն յաշխարհի , բայց միայն զպարզ յատկութիւն գորոյ , սլատճառս տայ քեզ կազմել զվերացեալ գաղափար էակի . և զանազանութիւնք նկատեալք 'ի մէջ էակացն , կացուցանեն 'ի նոսանոյնչափ թուով տեսակս . ուստի կենդանին՝ որ նկատմամբ ամենայն ազգի ազգի կենդանեաց է սեռ , աստանօր լինի տեսակ նկատմամբ էակի . և կենդանին որ նկատմամբ էակի է տեսակ , լինի սեռ՝ նկատմամբ ստորնագունից քան զինքն . վասն զի կենդանին բաժանի 'ի բանական և յանբան :

Հայտ ամենայնէ յայտ է , զի զանազան տեսութիւնք մտաց են՝ որ կազմեն զայս ամենայն զանազան էակս համաբնութանականս :

Հինգ են ընդհանուրք , այսինքն հինգ են ազգ վերացեալ գաղափարաց , որք նշանակին բացարձակ եզերօք կամ գոյական անուամբ , և են այսորիկ . Սեռ , Տեսակ , Տարբերութիւն , Հատկութիւն և Պատահումն :

ՅՕՂՈՒՄԸ Ժ .

Նիւթ հաւաքաբանութեան :

ՆԱԽԱՔԱԲԱՆ ՈՒԹԻՒՆՆ Տարիաւ բաղկանայ յերկց պարզ կամ բազադրեալ գաղափարաց , Խնդիրն որ 'ի հաւաքաբանութեան՝ լինի եզրակացութիւն . և բաղկանայ յերկուց գաղափարաց , որոց մինն կոչի Կնթակայ՝ իսկ միւսն Ստորոգեալ :

Կնթակայն կոչի Փոքրագոյն եզր , այսինքն փոքր ծայր ստորոգեալ եզրակացութեան , այսպէս անուանեալ վասն ստորոգելոյ նորա զէնթակայէն . կոչի Սեծագոյն եզր , այսինքն մեծ ծայր , զի կարէ ասիլ զբազմագոյն յոյժ անհատից :

Բաց յերկուց աստի գաղափարաց դիմեմք առ երրորդ ինչ , որ կոչի Սիջնորդ եզր . զի այսու 'ի մէջ անկեալ երրորդ գաղափարաւս գտանեմք , թէ արդեօք ստորոգեալն յեզրակացութեան՝ իցէ պատշաճեալ կամ ոչ պատշաճեալ էնթակայի այսր եզրակացութեան :

Եւսին ամենակարող է երկրպագելի .

Եստուած է էակ ամենակարող .

Եպա Եստուած է երկրպագելի :

Եստուած՝ է էնթակայ նախադասութեան . երկրպագելին՝ է ստորոգեալ . էակն ամենակարող՝ է միջնորդ եզր :

Մենայն մարդ է սխալական .

Իսկ դու ես մարդ .

Մյա և դու ես սխալական :

Դու՝ է ենթակայ եզրակացութեանն , ուստի և փոքրագոյն եզր . սխալական՝ է ստորագեալ . ամենայն մարդ՝ է միջնորդ եզրն , կամ միջնորդ գաղափարն :

ՅՕԴՈՒԷՃ ԺԸ .

Հիմն հաւաքաբանութեան :

ՈՐՊԷՍ 'ի բնաբանական կարգի չէ մարթ արտադրել 'ի մարմնոյ՝ բայց միայն զայլ և այլնիւթս որք 'ի մարմինն անդր սարունակին , նոյնպէս և 'ի համաբնաբանական կարգի չէ մարթ յառաջ բերել զդատումն ինչ , և հետեւութիւն յայլ մէ դատմանէ , եթէ այն հետեւութիւն կամ դատումն չիցէ յառաջ բերեալ այլովք եզերօք . կամ որպէս սովորաբար ասի , թէ պարտ է զի մեծագոյնն կամ ընդհանուր նախադասութիւնն պարունակեսցէ զեզրակացութիւն , և փոքրագոյնն ցուցցէ թէ այն եզրակացութիւն է պարունակեալ 'ի մեծագոյնն . ուստի այս նոյնութիւն է միակ ճշմարիտ հիմն հաւաքաբանութեան :

Օ ի թէպէտ և եզրակացութիւնն է այլովք եզերօք , այլ նոյն դատումն է յառաջ բերեալ 'ի մեծագոյնն միակ այլով նախադասութեամբ .

զի մեծագոյնն է յաւէտ տարածագոյն և առաւել ընդհանուր քան զեզրակացութիւն . որպէս դիւրին է քեզ տեսանել յօրինակսդ որ զինի :

Վախն ամենակարող է երկրպագելի .

Մտուած է էակ ամենակարող .

Մյա Մտուած է երկրպագելի :

Մնա այս եզրակացութիւն , Մտուած է երկրպագելի՝ է հիմն նոյն այնր դատման , թէ էական ամենակարող է երկրպագելի . զի արդարև այս նախադասութիւն Վախն ամենակարող է երկրպագելի , պարունակէ զսոյն , թէ Մտուած է երկրպագելի . վասն զի Մտուած միայն է էակ ամենակարող :

Փոքրագոյնն նպաստէ միայն առ 'ի ցուցանել , թէ հետևութիւնն պարունակեալ է 'ի մեծագոյնն . զի յասելն , Մտուած է էակ ամենակարող , զհետ զայ թէ որ ինչ ասացաւ զամենակարող էակէ , նոյնն ասի և զՄտուծոյ :

Մենայն մարդ կարէ խաբել .

Մրդ և դու մարդ ես .

Մյա դու ևս կարես խաբել :

Մյս նախադասութիւն պարունակէ յայտնապէս զայն , թէ դու մարդ ես և զի յայտ է . թէ մարդն՝ է բառ ընդհանուր , որ պարունակէ զամենայն անհատս մարդոյ , ուստի զայն ամենայն՝ զոր ասեմ զմարդոյ ըստ որում մարդ , ասեմ և զքէն . ասպա յասել իմում թէ ամենայն մարդ կարէ խաբել , արդէն ասացի զքէն , դու ևս կարես խա

բիւ, զի դու ևս մնարդ էս . ըստ այսմ խմացուածի՝
դու պարունակեալ էս 'ի գաղափարն օրինա-
կան՝ զոր ունիմ զմնարդոյ . որպէս բողորակն 'ի
մասնաւորի պարունակեալ է յօրինական գա-
ղափարն , զոր ունիմ զբողորակէն ընդհանրապէս :

Մ. յս նիւթ տարածեալ՝ յայն սակս կոչի յի-
նէն բողորակ , զի զարթուցանէ յիս զտպաւորու-
թիւնն ինչ համաձայն օրինական գաղափարին ,
զոր ստացեալ եմ զբողորակէ յընթացս կենաց :

Յ(Գ)ՈՒՄԸ ԺԿ .

Կանոնք հաւաքաբանութեան :

ՄԵԶ այնպէս թուին թէ այլևայլ բառք
պատճառէն 'ի մեզ զայլևայլ գաղափարս . սա-
կայն եթէ խմաստքն զորս տամք բառից իցեն քա-
ջայարմարք , յայտ է թէ և բանն բացատրեսցի
այլովք եզերօք , հասարակօրէն խմացեալ լինի
մի և նոյն իր . ուստի ձայնիւս Մկենակարող
էակ խմանամք զՄտուած , յորմէ մարթ է
եզրակացուցանել , թէ 'ի խստութեան բանի
միայն երկու եզերք են 'ի հաւաքաբանութեան .
և թէ ըստ իմիք նկատման եզրակացութիւնն է
նոյն նախադասութիւն . որ ինչ մեծագոյնն է , զի
էակն ամենակարող է երկրպագելի , և աստուած
է երկրպագելի , ըստ ինքեան մի և նոյն ինչ է .
յայսմ սկզբանէ յաւաջ բերին կանոնքս , որք ա-
ւանդին 'ի դպրոցս 'ի վերայ հաւաքաբանութեան :

ԿԱՆՈՒՆ Ա.

Ս'իջնորդ եզրն , այսինքն բառքն որք բացատրեն զնա , գոնէ մի անգամ պարտի ենթադրիլ ընդհանրապէս :

Բացատրութիւն .

Ս'իջնորդ եզրն է գաղափարն , որում պարտ է պարունակել զենթակայն եզրակացութեան . այլ ոչ կարէ պարունակել , եթէ չիցէ ենթադրեալ ընդհանրապէս . զոր օրինակ՝

Ս'մն մարդ է իմաստուն .

Ս'մն մարդ է փարթամ .

Լ'սլա ոմն փարթամ է իմաստուն :

Ըստս մարդ 'ի մեծագոյնն և 'ի փոքրագոյնն առեալ են մասնաւորապէս , և որովհետև յերկաքանչիւր նախադասութիւնն նշանակէ զգանազան վիճակս մարդկան , ոչ կարէ պարունակել զենթակայն եզրակացութեան , կամ հսկիլ առ այն . վասն զի մասնականն ոչ պարունակի 'ի մասնականն , այլ յընդհանուրն :

ԿԱՆՈՒՆ Բ .

Եզերքն ոչ պարտին ընդհանրագոյն ենթադրիլ յեզրակացութեան , քան զոր իցեն ենթադրեալ 'ի յառաջարկութիւնն :

Բացատրութիւն .

Արուհէտեւ մեծագոյնն պարտի պարունակել զեզրակացութիւնն, զի մասնաւորն ոչ կարէ պարունակել զընդհանուրն, յայտ է զի եթէ եզերքն եզրակացութեան ենթադրեսցին ընդհանրապէս յեզրակացութեան, և մասնաւորապէս ՚ի յառաջարկութիւնն, տրամախօսութիւնն լինի սուտ, որպէս յայտ է յայսմանէ . Ամն է սեաւ, ես եզրակացուցանեմ, ապա ամենայն մարդ է սեաւ :

ԿԱՆՈՆ Գ .

Այ ինչ եզրակացուցանի յերկուց բացասական նախադասութեանց :

Բացատրութիւն .

Բացասական նախադասութիւնք պարունակեն միայն զբացասութիւն իրին զոր բացասէ . ուստի չէ մարթ յառաջ բերել յայնմանէ զայլ իմն բացասութի . յայսմանէ՝ թէ Պետրոս չունի տասն ոսկի, ոչ հետեւի թէ Պետրոս ոչ ունի միտս . դարձեալ ՚ի միոյ բացասական նախադասութենէ ոչ կարես արտադրել զեզրակացութիւն ինչ ստորասական . զոր օրինակ թէ Պետրոս ոչ է փարթամ, ոչ հետեւի թէ իցէ իմաստուն : Ապանիացիք ոչ են պարսկադէն . Պարսիկք ոչ են քրիստոնեայ .

Ըստ սպանիացիք ոչ են քրիստոնեայ :

Յայտնի տեսանի , թէ հետևութիւնն ոչ պարունակի 'ի մեծագոյնն :

ԿԱՆՈՒՆ Դ .

Ոչ հետևի յերկուց ստորասականաց եզրակացութիւն բացասական :

Բացատրութիւն :

Վախադասութիւնն է բացասական , յորժամ ոչ տեսանեմք նոյնութիւն ինչ 'ի մէջ ենթակային և ստորոգեւոյն . այլ ընդ հակառակն տեսանեմք անդ զանազանութիւն ինչ և դիմամարտութիւն : Իսկ ընդհակառակն , նախադասութիւնն է ստորասական , յորժամ տեսանեմք զի ենթակայն և ստորոգեալն են բոլորովին նոյն . արդ եթէ եզրակացութիւնն իցէ բացասական , ոչ կարէ լինել նոյն ընդ մի կամ ընդ երկուս ստորասական նախադասութիւնս :

ԿԱՆՈՒՆ Ե .

Եթէ մին յառաջարկութեանց է մասնաւոր , եզրակացութիւնն պարտ է լինել մասնաւոր , և եթէ մին յառաջարկութեանց է բացասական , եզրակացութիւնն ևս պարտ է լինել բացասական . վասն այսորիկ առած է 'ի դպրոցս , եթէ եզրակացութիւն միշտ հետևի տկարագոյն մասին :

Բացատրութիւն :

Արուհէտեւ հարկ է եզրակացութեան սարու-
նակիլ յառաջարկութեան անդ, և զի ոչ կարէ
տարածագոյն քան զառաջարկութիւնս լինել, արդ
լինի տարածագոյն յորժամ ինքն իցէ ընդհանուր,
և մին յառաջարկութեանց մասնաւոր . դար-
ձեալ ոչ է մարթ ստորասել, յորժամ մին յա-
ռաջարկութեանց իցէ բացասական ընդոյն բանի :

Յայսմ կանոնէ զհետ դայ, թէ նախադասու-
թի ինչ որ եզրակացուցանէ զընդհանուրն, կարէ
եզրակացուցանել և զմասնաւորն . զոր օրինակ Ա-
թէ ամենայն մարդ ունի հողի, ասլա Պետրոսն
ևս ունի հողի : Մ. յ. նախադասութի ինչ որ եզ-
րակացուցանէ զմասնաւորն, ոչ վասն այնորիկ
կարէ եզրակացուցանել և զընդհանուրն, քանզի
զանազանին 'ի միմեանց մասնաւորն և ընդհա-
նուրն, որպէս յայտ է օրինակէս . Վանդի
ուննք 'ի մարդկանէ են սեաւ, ոչ հետեւի թէ
ամենայն մարդիկ իցեն սեաւ :

ԿԱՆՈՆ 2.

Աչ ինչ եզրակացուցանի յերկուց մասնաւոր
նախադասութեանց և երրորդ իմն նախադա-
սութիւն . որպէս թէ Պետրոսն է զիստուն, և
Պօղոսն իմաստուն, ոչ հետեւի թէ Յովհաննէս
իցէ իմաստուն կամ զիստուն :

Ս) ամենաւոր նախադասութիւնք՝ ասին զմասնաւոր առարկայից զորս բացատրեն. ապա չէ պարտ մերձեցուցանել զնոսա առ այլ առարկայս զորոց ոչ ինչ ասին. ապա մեծագոյն ինչ մասնաւոր՝ որ ասի զմասնաւոր առարկայէ՝ ոչ կարէ պարտ նակել զՏեւեւութիւն ինչ այլ ՚ի նմանէ :

Յ(Գ)ՊՈՒՄՆՕՒ ԺԳ՝

ՄՅՆ ամենայն որ ինչ արտաբոյ է կանոնաց, ոչ է ուղիղ. ապա հարկ է ճաննաչել զկանոնս առ ՚ի կարող լինելոյ ասել թէ այս ինչ կամ այն նախադասութիւն ոչ է ուղիղ. զնոյն իմա և վասն ձեռնարկութեան. վասն այսորիկ հարկ է գիտել զկանոնս առ ՚ի քաջ լուծանել զուտ տրամախօսութիւն ինչ :

Ա. Ս) ինն ՚ի գլխաւոր գիտելեսաց է այս, զի ամենայն դատումն պարտ է նախապէս զարթնուլ յարտաքին ինչ պատճառէ. և այն արտաքին պատճառին հարկ է լինել յատուկ և որոշակի պատճառ այնր դատման, իսկ ամենայն դատումն հարկաւ պարտ է ունել զիւր յատուկ շարժառիթ. ուստի վիպասանութիւն ինչ՝ որ պատմէ զգործոց յառաջ քան զըսողում դարս եղելոց, ոչ է ար-

ժանաճաւատ, եթէ չիցէ հիմնեալ 'ի վկայութի
 ժամանակակից հեղինակաց. և այն վկայութիւն
 տակաւին կարօտանայ քննութեան :

Բ. Տրամաբանութիւնն է ներքին ինչ, և ոչ
 է մարթ տրամաբանել բայց եթէ զյատուկ գա-
 ղափարաց. վասն այնորիկ 'ի կարգի տրամաբա-
 նութեան հարկ է միշտ պահել զնոյն գաղա-
 փարս. քանզի այն որ ինչ է ճշմարիտ ըստ միոյ
 գաղափարի, ոչ է ճշմարիտ ըստ այլում. ուստի
 յորժամ տրամաբանեմք ընդ ումեք, պարտիմք
 զգուշութեամբ դիտել՝ թէ արդեօք ունիցի՞ նա
 զնոյն գաղափարս զոր մեքս ունիմք. և թէ ըզ-
 բառս զորս վարեմք իմասցի՞ նովին իմացուածով
 որպէս մեք իմանամք :

Օ այս զգուշութի պարտ է առնել մանաւանդ
 յեռանդագին վէճս, տալով միշտ որոշակի զնոյն
 իմացուածս բառից զորս վարենն. զի իմացուածն
 զոր տաս բառին առեալ ըստ իմիք նշանակու-
 թեան, չէ ճշմարիտ յորժամ առնուս զնոյն բառ
 ըստ այլ նշանակութե. վասն այսորիկ յայսալիսի
 դէպս բարիօք է սահմանել զեզերս բառից, և
 միաբանիլ 'ի նշանակութիւն նոցա :

Արք մեր են իբրև գունաւոր սպակիս, որք
 այլազգ տան մեզ տեսանել զառարկայս, զորս ոչ
 այնպէս տեսանէաք՝ եթէ էաք 'ի հանդարտութե
 մտաց. ապա պարտիմք զգուշանալ 'ի կրից մերոց
 եթէ կամիմք ունել ողջամիտ դատումն :

Վախադատութիւնքն՝ այսինքն դատմունքն՝

զոր 'ի մանկութենէ հետէ ստացեալ ունիմք, որք չեն յառաջ եկեալ 'ի քննութենէ, բազում անգամ 'ի մոլորութիւն արկանեն զմեզ: Վխտողութիւնքս այսոքիկ զոր արարաք, նպաստեն մեզ 'ի լուծանել զնրբութիւն իմաստակութեանց:

Իմաստակութիւն ասելով իմացեալ լինին տրամաբանութիւնք ինչ մանուածոյք, որոց ստութիւն ինքնին 'ի յայտ զան, բայց դժուարին է յոյժ բացայայտել և ասել ճշդիւ, թէ ընդէր տրամաբանութիւնն այն սուտ իցէ և սպտորոզական:

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ Ա.

Երկրիմութիւն բառից կամ հոմանունութիւն:

Իմաստակութիւնն որ կայանայ յերկրիմութեալ բառից, կոչի 'ի փիլիսոփայից Վերականական խաբէութիւն. զոր օրինակ,

1. Համաստեղութիւն ինչ Վախճ յերկինս.

Իսկ արդ առիւծն է մինչող,

Վպա յերկինս է համաստեղութիւն ինչ մինչող:

Ստութիւն ձեռնարկութեանս է յերկրիմութեան առիւծ բառին. այս խաբէութիւն կոչի հոմանունութիւն. քանզի յառաջին նախադասութեան բառն առիւծ՝ նշանակէ սոսկապէս զա նուն ինչ, որ տուեալ լինի մասնաւոր համաստեղութեան իմիք. իսկ ընդ հակառակն յերկրորդ նախադասութեան՝ առիւծն նշանակէ զտեսակ ինչ կենդանոյ՝ որ մինչէ:

Ուստի այս ձեռնարկութիւն ունի եղերս չորս .
 Ա . Համաստեղութիւն ինչ երկնից .

Բ . Արիւծն առեալ է իբրև սոսի անուն , որ
 ընծայի այնմ Համաստեղութեան .

Գ . Արիւծն ենթադրի փոխանակ կենդանւոյ .

Դ . Անչող :

Արդ ձեռնարկութիւն ինչ ոչ պարտի ունել ե-
 ղերս առաւել քան զերիս . այսինքն Ա , Անթա-
 կայ եզրակացութեան . Բ , Ատորոգեալ եզրակա-
 ցութեան . Գ , Առան որ բացատրէ զօրինակական
 գաղափարն , որով բաղդատեալ լինի ստորո-
 գեալն ընդ ենթակայի եզրակացութեան . որ-
 պէս զի այնու ակն յանդիման երևեսցի , թէ
 արդեօք այս ենթակայ պարունակիցի յայն միջ-
 նորդ կամ յօրինակական գաղափարի , և թէ
 իցէ նոյն ընդ նմա :

Առկն կրծէ .

Իսկ մուկն է միավանկ .

Այլա միավանկն կրծէ :

Վիւրին է տեսանել յայտմ ձեռնարկութեան
 զնոյն խաբէութիւն զոր ինչ 'ի նախընթացն . զի
 մուկն է առեալ աստ յերկուս այլևայլ իմացուածս
 Արդն խորհի .

Իսկ մարդն է բաղկացեալ 'ի սեռէ և 'ի տարբե-
 րութենէ .

Այլա սեռն և տարբերութիւն խորհին :

Խաբէութիւն այսր ձեռնարկութեան կայանայ
 յայն , զի 'ի բնաբանական կարգէ անցանէ 'ի
 կարգ Համաբնաբանական :

Արդ մարդն ՚ի բնաբանական և յիրական կարգի խորհի . բայց ստոյգ իմն է , թէ մարդն ունի զհասարակ յատկութիւնս պատշաճեալս ամենայն կենդանեաց . և այս հասարակ յատկութիւնք կոչին սեռ : Աւնի ևս զմասնաւոր յատկութիւն որովք որոշի յայլոց կենդանեաց , և այս յատկութիւնք կոչին տարբերութիւն : Այս սեռ և այս տարբերութիւն , որ ոչ այլ ինչ են բայց եթէ էակք համաբնաբանականք , այսինքն պարզ տեսութիւնք մտաց , ոչ են նորա մարդ բնաբանական զի խորհիցին . ուստի եզրակացութիւնն ոչ է պարունակեալ ՚ի մեծագոյնն :

Աստուած է ամենուրեք .

Իսկ ամենուրեքն է մակբայ .

Այա Աստուած է մակբայ :

Եւ այսմ ձեռնարկութեան բառս ամենուրեք՝ յառաջնումն առեալ է ըստ իւրում նշանակութեան , այսինքն Աստուած է յամենայն տեղիս . իսկ յերկրորդումն առեալ է քերականօրէն , և ըստ այսմ ամենուրեքն է սոսկ բառ :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ Բ .

Անգիտութիւն ենթակային :

Այս իմաստակութի յառաջ գայ յանգիտութեան ենթակային , մինչ ցուցանի լիզէմ հակառակորդին այլ ինչ քան զոր իննդրէ , կամ այն զոր ոչ ուրա նայ , և կամ զայն ամենայն որ օտար է ՚ի իննդրոյն . և

այս է, զոր յատկապէս կոչեմք “ Ար՝ փոխանակ որով ” :

Այս ազգ իմաստակութեան յաճախ յոյժ պատահի ՚ի խօսս, ՚ի վիճաբանութիւնս և ՚ի վիպասանութիւնս . ուր բազում անգամ եռանդագին ցուցանի այն ինչ՝ որ ոչ վերաբերի ՚ի խընդիրն զորմէ է բանն : Բազմապատիկ օրինակք սորին տեսանին ևս յուսումնական գիրս :

Վատակերգակք յաճախ ՚ի կիր արկանեն այսպիսի խաբէական տրամախօսութիւնս, որք ոչ այլ ինչ խորհին, բայց եթէ տալ զբօսանս ՚ի զընին եղելոց : Վոյ օրինակ սորա յերրորդում վարագուրի հինգերորդ գործոյ Ագահին Ա՛օլիեռի :

Արբակոն ամբաստանէ զԱ՛յլէռ ծառայն, իբրութե թէ գործեալ իցէ նա մեծեղեռն յանցանս՝ որ պիտի չիցէ որ արարեալ երբէք յաշխարհի : Ասկ Ա՛յլէռ կարծելով զի ամենայն ինչ յայտնի է Արբակոնի՝ չուրանայ զիրն : Բայց Արբակոն խօսէր զարծաթոյն զոր ՚ի նմանէ գողացեալ էր . և Ա՛յլէռ կարծէր խօսել զԱ՛յլիսեայ՝ զսիրելոյ իւրմէ, որ էր դուստր Արբակոնի :

Վոյ և այլ օրինակ ՚ի դատախազն Աասինի, ուր կոմսուհին Բէմպէշ կարծէ զանձնէ, թէ համարին զինքն մոլեգնեալ արժանի կապանաց, մինչ անխարդախ մտօք խորհուրդ տային նմա գնալ և անկանել յոտս դատաւորին :

Ա . Օ գուշութիւնն զոր պարտ է առնել ընդդէմ այսմ իմաստակութեան, է բացօրոշել զհան

զամանա առաջիկայ խնդրոյն և հեռի կալ ամե-
նայնիւ 'ի հոմանունութենէ բառից և իմաստից :

Բ . Աթէ հանգամանք խնդրոյն է բացօրոշ ,
և հակառակորդն հրաժարի յընդունելութենէ
նորա , սարսու է փոյթ ունել 'ի յիշեցուցանել
զայն վերստին :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ Գ .

Վրկնումն սկզբան :

Ի նախընթաց իմաստակութեան պատասխա-
նէ զայլևայլ իրաց զորմէ ոչ է խնդիրն . իսկ ընդ
հակառակն յայսմ մասին՝ կրկնէ զնոյն բան այ-
լովք եզերօք զորմէ է խնդիրն : Օ ինչ է գե-
ղեցիկն . է այն որ ինչ հաճելի է , կամ որպէս ասեն
ոմանք 'ի հ'նոց , թէ է այն՝ որ վայելուչն է . ահա
իսկապէս կրկնումն սկզբան . զի նոյն իրն առաջի
զնի այլովք եզերօք բայց նովին նշանակութիւն :
Սողիէն յիւր յերևակայեալ հիւանդն տայ հար-
ցանել , թէ “ Ինդէր ամիսնն պատճառէ զքուն , ”
պատասխանէ . “ Սան զի ունի զքնաբեր զօ-
րութիւն , ” : Իհա տեսանես զի այս պատասխանի
տարբեր եզերօք նշանակէ զնոյն բան զորմէ է
խնդիրն : Ինն որ հարցանէ , թէ ընդէր ա-
միսնն պատճառէ զքուն , քաջ գիտէ թէ ամիսնն
ունի զքնաբեր զօրութիւն . բայց խնդրէ ու-
սանել թէ ընդէր ունի զայս զօրութիւն :

Ընդէր զինն արբեցուցանէ, կամ ընդէր ունի զարբեցուցիչ զօրութիւն . այս հարցումն մի և նոյն է ընդ վերնոյն . ուստի որ ՚ի սոցանէ պատասխանի իցէ կամ հարցումն՝ չիք խմանալ :

Բայց է բացորոշ պատասխան՝ առ խնդիրն, զիմեւ յսկիզբն խնդրոյն, որպէս յառաջն հարցաւ :

Համբալիք յուսանել անդ զգրաբառ լեզուն սու վորաբար այսու ախտանան : Վանզի եթէ հարցանիցեն ցնոսա . յորժամ ասի լոյս արևու . ընդէր արևուն է սեռական, պատասխանեն, թէ զի է ըստ քերականական կանոնին, զիրք Պետրոսի . որ է կրկնումն սկզբան . զի Պետրոսն ևս ընդէր զնի սեռական : Աս ևս էր պատասխանել, որպէս ինձ թուի, թէ արևուն՝ է սեռական . զի բացորոշէ զլոյսն, և զի յատկացուցանէ զնշանակութիւն նորա :

Եսն նշանակէ զոր և իցէ լոյս, բայց եթէ յաւելուս զբառն արևու առ լոյսն, բացորոշես զտարտամ նշանակութիւն լուսոյ առ միայն լոյսն արևու . այս պաշտօն է սեռականին ՚ի գրաբառն, զի զնի ՚ի սեռական հօլով անուն ինչ, որով բացորոշեսցի յայլմէ ամենայնէ :

Վոյնպէս է և յառաջիկայ օրինակիս . Սիրեմ զաստուած . ասիցես, ընդէր զԱստուածն է հայցական . տան պատասխանի, թէ վասն զի Սիրեմ խնդրէ զհայցական հօլով . այս է արդարև կրկնումն սկզբան . վասն զի ասե՛ն զԱստուած

է 'ի հայցական հօլով եղեալ զինի սիրեմին . և
 ասեն յսիրեմն խնդրէ զհայցական հօլովս զԱ՛ծ
 է նոյն ամենեւին . ուր փոխանակ զի սարտ էր
 ասել, [Թէ հայկական բառք հօլովին և փոփո-
 խին 'ի սկիզբն կամ 'ի վերջն, առ 'ի նշանակել
 զգանազան տեսութիւնս՝ ընդ որովք միտքն մը-
 տածէ զնոյն առարկայ . և [Թէ փոփոխումն հայ-
 ցականութեան է յատկացեալ առ բացորոշ ցու-
 ցանել, [Թէ անունն 'ի հայցական հօլով եղեալ՝
 է եզր կամ առարկայ զգածման կամ ներգործու-
 թեան զոր բայն սահանջէ . ուստի հայցական հօ-
 լովս զԱ՛ստուած՝ ցուցանէ [Թէ աստուած է եզր
 ներգործութեան սիրոյ խնայ, այսինքն [Թէ սա է
 այն զոր սիրեմ :

Յոռի շջան :

Սա ևս է կրկնումն սկզբան, և է տեսակ ինչ
 արատաւոր ձեռնարկութեան՝ յորում յառա-
 ջագոյն են[Թաղրի այն՝ զոր սարտ էր ասպացուցա-
 նել, և յետ այնորիկ այն որ են[Թաղրեցաւ . ասպա
 ցուցանի այս այնու զոր համարին ասպացուցեալ
 'ի ձեռն առաջին ցուցանելի են[Թաղրութեան .
 որպէս համաբնաբանք ոմանք ցուցանեն զԱ՛ս-
 տուած 'ի ձեռն արարածոց, և ցուցանեն զարա-
 բածս 'ի ձեռն զաղափարի՝ զոր ունին զաստուծոց .
 ևս և որք ցուցանեն զգոյութիւն մարմնոց 'ի ձեռն
 հաւատոց :

ԻՄ ԱՍՏԱԿ ՈՒԹԻՒՆ Գ .

Սուտ ենթադրութիւն :

Հորովակի բնական իմն անկեղծութեամբ կարծի , թէ չիցէ մարթ խաբիլ 'ի պարզամիտ և յանշահասէր անձանց , ոչ ածեալ զմտաւ ' թէ բազում անգամ 'ի նոցունց իսկ խաբեալ իցեն նախ և առաջ . ուստի զոր ինչ միանգամ ասեն նոքա ենթադրեն լինել ճշմարիտ , զի նպաստէ իսկ ծուլութեան մերում , և զերծ կացուցանէ զմեզ 'ի տաժանմանէ քննութեան : Բստ այսմ խաբեցան նախնիք հաւատս ընծայելով առասպելեացն Վիւնիքսի և Վեմոայ , և այլ բազում խառնադանձ զբուցաց՝ որովք լի են մատեանք :

Պատահէ յաճախ ըստ այսմ իմաստակութե , զի փոխանակ խոստովանելոյ ումեք զիւրն տգիտութիւն , ճգնի ցուցանել զչգոյն այլով չգոյի . որպիսի է պատմութիւն կարծեցեալ ոսկի ատաման :

Շաղկերատ ոմն 'ի ժէ դարու հռչակ հարկանէր ընդ քաղաքս վասն երիտասարդի ուրումն ատամն ոսկի ունել : Վիլիսոփայք այնր ժամանակի յօրինեցին ճառս 'ի ցուցանել զայս , եղեալ թէ մարթ է նիւթոյն կազմակերպիլ յատաման այնր երիտասարդի նովին եղանակաւ՝ որպէս կազմակերպի յոսկեհանս : Ա իրաբոյժ ոմն ճարտար յանդիման արար՝ թէ այն կարծեցեալ

ոսկի ատամն , է ատամն սլատեալ 'ի թիթղանէ
ոսկւոյ , և արհեստիւ մնածուցեալ 'ի շնտերս :

() րինակս այս ուսուցանէ , թէ չէ պարտ բա-
ցատրել զպատճառն գործոյն յառաջ քան ստու-
գել իրին . զի նախ պարտ է քաջ ստուգել , թէ
իցէ արդեօք գործն այնպէս , որպէս կարծի լինել :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ Ե .

Ոչ պատճառ փոխանակ պատճառի :

Ըծել պատճառ ինչ որ չիցէ պատճառ :

Այ ինչ առաւել դժուարին է մարդկեղէն մը-
տաց քան յերկբայս լինել և ասել . Ազիտեմ ,
մինչև ունիցի զգիպողն շարժառիթ , զոր են-
թաղքէ դատումն . ուստի յորժամ տեսանեն՝ զի
պատահի գործ ինչ , զորոյ զպատճառն ոչ զի-
տեն , յայնժամ փոխանակ պարզապէս խոստո-
վաներոյ զբնական տգիտութի իւրեանց և զսահ-
ման մարդկային ճանաչման , ըմբռնեն զգործն
իբրև պատճառ , կամ զայն որ յառաջանայ քան
զգործն , և չունի ինչ վերաբերութիւն առ այն ,
կամ զայն՝ որ զուզենթանայ 'ի նմին ժամանակի ,
բայց չունի զբնական կապակցութիւն ինչ ընդ
այնմ գործոյ :

Բազում անգամ պատահէ զի յետ գիտաւոր
աստեղաց երևելոց յերկինս , պատահեն դժնդակ
արկածք 'ի մարդիկ , այսինքն ժանտախտ կամ
սով և կամ մահ իշխանի ուրուք : Այս գիտաւորք

ոչ ունին զընաբանական կապակցութիւն ընդ այնպիսի դժբաղդ պատահմանց, սակայն ռամիկք համարին զգիտաւորս պատճառ թշուառութեցն, որ է իմաստակութիւն ռամկական :

Տեղայ անձրև զկնի ծննդեան կամ լրման լուսնի . ուրեմն ծնունդ լուսնի է պատճառ անձրևոյ . սա ևս է մոլորութիւն ռամկական :

Այսպէն ակներև տեսանի զկնի անհամար փորձից, թէ լուսինն ոչ ներգործէ ՚ի վերայ հողագնտոյս զայսպիսի բնական գործս, զոր նմա ընծայեն ռամիկք՝ և թէ անօգուտ է դիտել զքառորդս լուսնի ՚ի սերմանել և ՚ի մշակել ըդ տունկս, որպէս և ՚ի փոփոխումն եղանակին . տես ՚ի Վուլինդինեայ անկաբանութեանն և ՚ի գեղեցիկ ճառին որ ՚ի վերայ կարծեցեալ ազդեցութեանց լուսնի :

Հին հռովմայեցիք ոչ սկսանէին գործ ինչ առանց հարցանելոյ զդիս ՚ի ձեռն հաւահմայից, առ ՚ի դիտել, թէ ձեռնարկ գործոյն իցէ բարեբաղդ կամ դժբաղդ . յայտ է զի թռիչք թռչնոց, և այլ գործք այսպիսի կենդանեաց ոչ ունին զհարկաւոր կապակցութիւն ինչ ընդ ապագայ դէպս . սմին իրի ոչ կարեն պատճառ լինել այնորիկ և ոչ իսկ նշան . ուստի եթէ յաջող և կամ ձախող էին հաւահմայից բանք, էր մոլար տըրամաբանութիւն ակնունել անտի բարեբաղդ կամ դժբաղդ պատահմանց :

Յորժամ Աղողիոս Պուղկեր հիւպատոսն

Հոռովմայ և սպարապետ նաւահանդիսին առաքեցաւ ընդդէմ Վարբեղոնացւոց, խորհուրդ հարցին նուիրեալ հաւուց . և իբրև նոքա ոչ ճարակէին, հրամայեաց հիւպատոսն ընկենուլ զնս՝ ՚ի ծով՝ ասելով, որովհետև ոչ կամեցան ուտել, թող արբցեն : Այլ թէպէտ ըստ պատահման յաղթեցան հոռովմայեցիք, բայց չէր պարտ համարել զայն ՚ի գուշակութենէ հաւուց . զի այս է առնուլ զոչ պատճառն փոխանակ պատճառի :

Քաջ ցուցանեն պատմութիւնք, թէ կարբեղոնացիք ունէին զգորաւոր նաւս . և թիալարս ճարտարս քան զհոռովմայեցւոցն . և բաց յայսցանէ յաւելուն՝ թէ կարբեղոնացիք ընտրեալ էին տեղի ինչ նպաստաւոր . վասն որոյ ոչ կարէին հոռովմայեցիք խրամատել զկարգ թընամոցն, և ոչ ևս պաշարել վասն ծանրաշարժ ընկերոյ նաւուց իւրեանց և անհմուտ ընկերոյ թիալարաց նոցա : Վարձեալ խռովութիւն ներքին, և հարունն խղճի զոր արհամարհութիւն կրօնիցն ազգէր՝ ՚ի զօրականս, վատասիրտս առնէր զնոսս, և համարէին պատերազմիլ ընդդէմ զից զայրացելոց : Ահա իսկական պատճառ կորստեան զօրաց Աղոգիտի Պուղկերի ՚ի պատերազմին որ ընդդէմ Վարբեղոնացւոց :

Պարտ է վերաբերել զզէսիս առ իսկական պատճառս նոցա՝ եթէ իցեն յայտնի, ապա թէ ոչ՝ խոստովան ընել զանգիտութիւն :

Վարձեալ զնել զգաղանի որակութիւն, զեր-

կիւղ դատարկութեան , կամ զկարողութիւն ,
 և այլն , առ 'ի բացատրել զբնական գործս , և
 առնուլ զոչ սրատճառն իբրև սրատճառ :

Բարի է յոյժ խոստովանել զանգիտութիւն՝
 քան թէ ջանալ 'ի հաւանեցուցանել բառիւք ,
 որք ոչ ինչ գաղափար առաջի զնէն մտաց մերոց :

Բարբառք շրթանց և այլ թիւրութիւք զխմաց
 և պէսպէս խեղճութիւր շարժմունք զիւթից՝ ոչ
 կարեն զնիլ իմաստնապէս իբրև ճշգրիտ և բնա-
 բանական սրատճառք :

Բարձրան ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ բաղխումն
 օրոյ , և ոչ կարէ լինել բնաբանական սրատճառ ,
 և ոչ զայլ ինչ գործ արտադրել ըստ ինքեան՝ բայց
 եթէ զձայն :

Իսկ որք ընծայեն նոցա զայլ իմն զօրութիւն ,
 ենթադրեն զերկու ինչ , որք միապէս անձանօթ-
 են մեղ , և 'ի նախատինս դառնան գերազոյն և
 կատարեալ էակին . զի որովհետև խոստովանին՝
 եթէ զևք ոչ կարեն առնել ինչ առանց թոյլտու-
 ութեանն Մտուծոյ , զիւթական բառք ենթա-
 զրեն մասնաւոր գաշնադրութիւն ինչ 'ի մէջ աս-
 տուծոյ և զիւին . և հարկ է՝ արդարև եթէ գաշ-
 նակից եղեալ իցէ աստուած , զի յամենայն նուա-
 զըս յորս ոմանք 'ի մարդկանէ՝ այսպիսի կամ
 այնպիսի բանս ասասցեն , կամ այսպիսի և այն-
 պիսի գործս գործեսցեն՝ թոյլ տացէ զիւին զայս-
 պիսի կամ զայնպիսի գործս ներգործել :

Իւ պարտ է գարձեալ՝ զի մեք ունիցիմք զմաս-

նաւոր յայտնութիւն այսմ կարծեցեալ դաշնադրութեան 'ի մէջ Մստուծոյ և դիւին : Աւ ահա յերկաքանչիւրն իսկ ոչ գտանի , գոնէ դոյզն ինչ բնական պատճառ , և ոչ պատշաճողութիւն :

Անոջ ումեք եթէ յաջողեսցի 'ի խաղու առ ընթեր , կալ նմա ուրուք , համարի' թէ 'ի նմանէ է յաջողութիւն իւր . և ահա այս է իմաստակութիւնն : Վանդի յաջողութիւնն ոչ է իրական էակ , զի մարթ իցէ ումեք բերել զայն :

Ա երբէք զի սեղանակից լինին երեքտասան անձինք , և արդարև բազում անգամ պատահի , զի յերեքտասանից անտի սեղանակցաց՝ ոմանք մեռանին 'ի նմին ամի . և ոչ այնպէս զարմանք էին , եթէ փոխանակ երեքտասանից՝ էին երեսուն սեղանակիցք : Մրդ մեռանի ոմն 'ի նոցանէ , ոչ վասն այնորիկ զի բազմեցաւ 'ի սեղան ընդ այնոսիկ երկոտասան անձինս , այլ վասն զի էր մահկանացու . և եթէ աւելի ևս լինէին ժողովեալք , առաւել հաւանական էր ասել , թէ 'ի նոցանէ բազումք հատուցանէին բնութեան զհարկն . որպէս և այլքն պարտին հատուցանել ըստ կարգի իւրեանց :

Արք զերազս հարցանեն , որք հաւատս ընծայեն ձեռահամայութեանց , և որք գուշակ լինին բարեբաղդութեան մանական , որ գտակաձև միզն զգլխով ունիցի 'ի ծնէ , անկանին յիմաստակութիւնս յայս՝ զորմէ ճառեցաք :

Մտթն տգիտութեան , բաղձանքն առ հրաշս ,

և հակուժն առ աւելորդապաշտութիւն՝ են պատ-
ճառք այսմ իմաստակութեան :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ Զ.

Անկատար թուումն :

Ի հնՈՒՄՆ ծաղր առնելին զոմանս 'ի փիլիսո-
փայից , որք ասելին թէ զոն հակոտնեայք . “ Ո՛վ
իցէ այնչափ անմիտ , ասէր Վ ակտանտիոս , մինչև
կարծել , թէ զուցեն մարդիկ որոց ոտք վերա-
ցեալ իցեն առաւել չք զգլուխն ” : Փորձն եցոյց ,
թէ որք զհակոտնեայս անհնարին կարծելին՝ խա-
բեալ գտան . և վրիպանք նոցա յառաջ եկին
'ի թերի թուումանէ :

Մտործ և անծանօթ էին իսկական պատճա-
ռին որով ընթանայ մարդ 'ի վերայ երկրի . և զի
միշտ մղի 'ի կեդրոնն կոյս հողագնտոյս յոր մասն
աշխարհի և իցէ , և ոչ երբէք յերկինս կոյս :

Մականէին ևս իմաստակութիւն անկատար
թուուման , յորժամ ճանաչելով զմի կամ զբա-
զում եղանակս , յորոց իր ինչ յառաջ գայ , կար-
ծելին թէ չիք այլ ինչ եղանակ , որ իցէ պատճառ
այնր գործոյ . ուր զոն ևս այլք ոմանք զորս ոչինչ
զրէին , և սակայն այն իսկ է իսկական պատճառ
նորա : Ղու ճանաչես թէ իր ինչ լինի ըստ
հանգամանաց ինչ , յորմէ եզրակացուցանես թէ
ոչ է հնար այնմ լինել , բայց ըստ այնմ ևեթ
հանգամանաց , սոյն այս է անկանիլ իմաստա-

կութի անկատար թուուման : Յառաջ քան ըզբացորոշելն՝ պարտ է քեզ քննել, եթէ ճանաչես արդեօք զամենայն եղանակն որով իրացն մարթէ լինել, և ոչ բացորոշել յանդգնաբար, թէ իր ինչ ոչ լինի՝ եթէ ոչ ըստ այնմ եղանակի զոր դու ճանաչես . որպէս եթէ կոյր որ ասէր, թէ չիցէ հնար նիւթոյն լինել լուսափայլ . վասն զի ոչ ճանաչէ ինքն բնաւ զայս յատկութիւն :

Օրագլուխ ոմն առնոյր զուճիկ իւր ամի ամի յարքունի գանձուց՝ յեզնն փողոցին անուանեալ Միկիլիոյ արքայի . նմանապէս այլ ոմն զօրավար առնոյր ուճիկ յարքունական գանձէ, ՚ի թաղն ()ուէանաի, և երրորդ ոմն առնոյր ուճիկ յարքունի գանձուց ՚ի թաղն Չորեքորդի : Ըստ քիկ երեքին զօրավետք ՚ի միասին գտեալք ՚ի զբօսանա, առաջինն ասէր առնուլ ուճիկ յարքունի գանձուցն որ ՚ի թաղն Միկիլիոյ արքայի . այլք պնդէին թէ գանձն արքունական չէ ՚ի թաղն Միկիլիոյ արքայի, և թէ յայլում տեղուջէ ընդունիս . և վասն այսր եղէն մեծ հակառակութիւք, զրդուեալք յիմաստակութէ անկատար թուուման, քանզի թէպէտ և յատկապէս մի գանձ է արքունական, բայց զոն երեք պետք արքունի գանձուց, որք յաջորդաբար են ՚ի գործադրութեան, և վճարեն իւրաքանչիւրքն որ ինչ նոցա անկ է :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵ՛Ր :

Թ.Ե.ՐԻ մահաճուժիւն :

ՄԱԿԱԾՈՒԹԻՒՆ կոչի ընդհանուր հետևու-
 թի ինչ, զոր ձգեն 'ի թուումանէ բազում մաս-
 նաւոր իրաց . այս իմաստակուժիւն ունի կարի
 յոյժ վերաբերուժիւն, առ անկատար թուումն՝
 զորմէ խօսեցար : Օ անաղանուժիւնն կայանայ
 յայն, զի յանկատար թուումն ոչ մտածի բա-
 ւական ամենայն եղանակն, յորոց մարթ է իմիք
 լինել կամ կարէ պատահել, յորմէ եզրակացու-
 ցանի թէ չէ այն, թէպէտ և յաճախ այն իսկ
 իցէ եղանակն, որում ոչ ինչ ուշ եղեալ է :

Ի մահաճուժենէ սկսանին քննել զմասնաւոր
 իրս, յորմէ ձգեն այնուհետև զընդհանուր հե-
 տևուժիւն . զոր օրինակ զփորձ առեալ եթէ
 ջուրք ծովուն աղէհամ են, և գետոցն քաղցր
 առհասարակ, աստի եզրակացուցանեն ընդհան-
 րապէս, թէ ջուրք ծովուն են աղէհամ, և գե-
 տոցն քաղցրահամ : Սգտեալ և ոչ քաղաք մի
 ժողովրդաբնակ, յորում մարդիկ ոչ 'ի կիր արկ-
 ցեն զձայնս և զհնչմունս առ 'ի յայտ առնել
 զխորհուրդս իւրեանց, աստի եզրակացուցանեն,
 թէ ամենայն ժողովուրդք սովոր են խօսիլ . այս
 պիտի ընդհանուր հետևուժիւնք չեն ճշմարիտ,
 եթէ ոչ թուումն մասնաւոր իրաց՝ զոր ենթա-
 գրեն՝ իցէ ճիշտ . զոր օրինակ եթէ ասացի՝

զաղղիացիք , անգղիացիք , խտալացիք և գերմանացիք են սպիտակ , սպա ամենայն մարդիկ են սպիտակ . հետևում թիւնն է Ճմարիտ , վասն սրա կասաւոր թուուման , որ ոչ է Ճիշդ , զի մակաճում թինն 'ի թերի թուումանէ առեալ է , որով հետև յԵթովպիա սեաւ են մարդիկ :

Յառաջ քան զփորձան զոր արարին 'ի մէջ անցեալ դարու զճանրութենէ օդոյն՝ կարծէին թէ անհնարին իցէ ձգել զմիտց գլանին քաջիկ խճկելոյ առանց սրայթուցանելոյ զգլանն , և թէ մարթ է հանել զջուրն 'ի վեր որչափ և կամք իցեն , 'ի ձեռն ջրահան գործեաց . հաստատէին զայստիկ հետևում թիւնա 'ի փորձից ինչ զոր արարեալ էին , բայց ոչ ըստ բաւականին . նորոգ սպացուցաւ 'ի փորձոյ , թէ միտցն սրնգի ձգի զիարդ և խճկեալ իցէ , միայն թէ անգանօր վարեսցի մեծագոյն ուժգնութիւն քան զկշիռն իւրոյ գլանի օդոյն . փորձքն սպացուցին ևս , թէ ջրահան գործին ոչ կարէ բարձրացուցանել զջուրն 'ի վեր քան զ32 կամ 33 ոտնաչափ բարձր : Տես զխտիրն , որ դոյ 'ի մէջ մակաճութեան , և օրինական ընդհանուր գաղափարին :

Սակաճութիւնն լինի միայն զսրատահական առարկայից . իսկ օրինական գաղափարն՝ որ մեզ նպաստէ իբրև տիպ՝ հայի յէութիւնն : Մը 'ի կարող լինելոյ ասել թէ ջուր գետոց է քաղցր , հարկ է ունել զճաշակ ջուրց գետոց բազմաց . բայց առ ասել թէ ամենայն եռանկիւնի ունի

զերիս կողմունս՝ չէ հարկ զի տեսեալ իցեմ բազում եռանկիւնիս . վասն զի առաջին եռանկիւնին զոր տեսի՝ ետ ինձ զգաղափարն եռանկեան, և վասն այնորիկ եռանկիւնի կոչեմ զայն ամենայն, որ համեմատ է այսր գաղափարի, իսկ որ ոչ համեմատի այսմ գաղափարի՝ ոչ կոչեմ եռանկիւնի:

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ Ը .

Անցանել յայնմանէ որ ըստ իմիք է ճշմարիտ՝ առ այն որ պարզասէս է ճշմարիտ :

ՊԱՏՄԱԳԻՐԻ հռովմայեցւոյ գրեն ինչ ինչ առասպելս . արդ հակառակ է բանի եզրակացուցանել անտի, թէ այն ամենայն զոր ինչ միանգամ գրեն նոքա՝ առասպել իցէ :

Վէմք մարդոյ ըստ մերումն համարման է գեղեցկագոյն՝ նկատմամբ այլոց կենդանեաց, արդ ասի, եթէ եպիկուրեանք եզրակացուցանելին թէ և աստուածք ունին զդէմն մարդկայինս :

Պետրոսն է քաջ .

Պետրոսն է պատկերահան .

Ըստ Պետրոսն է քաջ պատկերահան .

և կամ ասել

Պետրոսն է քաջ պատկերահան .

Պետրոսն է մարդ

Ըստ Պետրոսն է քաջ մարդ :

Տաղում յուռթիւնք գտանին յայտտիկ ի-
մաստակութիւնս . Ա . Տառն Վաջ առեալ է
աստանօր կրկին յիմաստս . այսինքն քաջն է դեալ
լէ պատկերահանի՝ նշանակէ ճարտար . եդեալ և
ընդ մարդոյ՝ նշանակէ զօրաւոր : Բ . Վարձեալ
ասելով թէ Պետրոս է քաջ պատկերահան, եթէ
իմացեալ ինի բառիւն քաջ, նշանակեալ զամե-
նայն տեսակ քաջութեան, այս ինի անցումն
յլատ իմիք ճշմարտէ առ պարզապէս ճշմարիտն :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ Թ .

Խաբէութիւն պատահական :

Պատել զիմեքէ ըստ այնմ որ պատշաճի նմա միայն ըստ
պատահման :

ԵՅՍ իմաստակութիւն ինի՝ յորժամ ձգեն
զհետեւութիւն ինչ բացարձակ, պարզապէս և
առանց սեղմելոյ, յայնց առաջարկութեանց որք
ըստ պատահման ևն ճշմարիտ . ըստ այսմ է,
որք արհամարհեն զգիտութիւնս և զարուեստս
վասն զեղծանելոյ ոմանց նովա :

Սրճացուցիչ դեղորայք եթէ ոչ ըստ պատշա-
ճի մաստակարարեացին, արտադրեն զփնասակար
գործս . ապա չէ պարտ երբէք ՚ի կիր առնուլ
զնոսա . հետեւութիւնն չէ ճշմարիտ : Տփիչիք
ուննք սխալեն ՚ի կիրառութիւնս դեղորէից, ապա
պարտ է բացարձակապէս խոտել զգեղս, այս է
ոչ առնուլ ՚ի կիր :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ Ժ.

Անցանէլ 'ի բաժանեալ իմացուածոյ 'ի բազադրեալն , և 'ի բազադրեալ իմացուածոյ առ բաժանեալն :

ԻՄԱՅԱՔ իսկ կանխաւ 'ի տրամախօսու թեան , թէ պարտ է քաջ բացատրել զիմաստ բառից , և առնուլ միշտ զնոյն բառ մի և նոյն իմացուածով յամենայն ընթացս տրամախօսու թեան :

Սուրբն Յովհաննէս մկրտիչ առաքելով զերկուս յաշակերտաց իւրոց առ Յիսուս Վրբիստոս հարցանել թէ նա՞ ինքն իցէ որ գալոցն էր . Յիսուս սրատասխանի ետ՝ թէ “ Կոյրք տեսանեն , կաղք գնան , խուլք լսեն ,” և այլն . արդ կոյրք ոչ երբէք տեսանեն , կաղք ոչ երբէք ընթանան որ պէս զայս , և խուլք ոչ երբէք լսեն :

Յառաջին նախադասու թեան՝ 'ի Վրբիստոսէ ասացեալ կոյրքն իմացեալ լինին՝ որք էինն երբեմն կոյրք , և ապա առողջացեալք 'ի կուրու թենէ իւրեանց՝ տեսանեն . ահա այս է՝ որ կոչի բաժանեալ իմաստ . խուլք լսեն , իմանի ևս աստանօր խուլն 'ի բաժանեալ իմաստս , այսինքն՝ նոքա որ խուլք էին՝ ոչ ևս են խուլք :

Իսկ յերկրորդ նախադասու թեան , թէ կոյրք ոչ երբէք տեսանեն , յայտ է թէ ըստ որում կոյր մինչ կորուսեալ են զլոյս աչաց , որ է բազադրեալ իմաստ : Երկնչ առեալ է բազադրեալ իմացուածով յորժամ հայի յարակցապէս ընդ այլում , և է ա-

ուեալ 'ի բաժանեալ իմաստս , յորժամ մտածի զատաբար . Մտուած արդարացուցանէ զամբարիշտս , ամբարիշտն առեալ է աստանօր 'ի բաժանեալ իմաստս , այսինքն [Թէ Մտուած արդարացուցանէ զնոսա չնորհօք , բառնալով 'ի նոցանէ զամբարշտութիւնս իւրեանց . իսկ ե[Թէ աւելիր , ամբարիշտք ոչ մտցեն բնաւ յարքայութիւնն երկնից , առեալ լինէր ամբարիշտն բազաղբեալ իմացուածով . այսպիսի բաղադրեալ իմացուածով ասէ առաքեալն Պօղոս , [Թէ “ Զաբախօք ազահք , և այլն , ոչ մտցեն յարքայութիւն երկնից ” , այսինքն , ե[Թէ այսպիսիքն յարատեւեցեն մինչև ցմահ յայն մեղանշական սովորութիւնն : Այ է մարթ անցանել առանց իմաստակութեան 'ի միոյ այսմ իմացուածոյ յայլ յընթացս մի և նոյն տրամախօսութեան :

Մարթ է յառաջ բերել աստանօր զսխալ գատմունս զոր երբեմն արարին զվարուց մարդկան , մտածելով զնս ին բաժանեալ իմացուածոյ , այսինքն ըստ ինչ ինչ բարի կամ չար որպիսութեանց նոցա , անփոյթ եղեալ զայլոցն : Մննիբաղ էր մեծ սպարապետ ըստ այսմ մտածութեան , զինի պատերազմին Վաննեայ դատեցաւ ' [Թէ զնայ նա նուաճել զՀռովմ , այս է բաժանեալ իմաստ . բայց չափազանց վատահոյութիւնն և մեղկութիւն խափանեցին զնա 'ի Վսարուա , և այսու , ըստ բաղադրեալ իմացուածոյ , ետ Մննիբաղ Հռովմայեցոցոյ սարսոյ ժամանակի հալածելոյ զինքն

Ղատակից : Ընդհանուր ըստ որում հրամանատար , այս կրօնաւոր ըստ որում կրօնաւոր , այս գիտուն ըստ որում գիտուն , ոչ արասցէ այնպիսի գործ . այս է բաղադրեալ իմացուած . բայց ըստ որում ներքոյ անկեալ է կրից ինչ բուն քան զմեւածութիւնս պարտուց իւրոց , յախշտակի յայնց կրից ընդդէմ իւրոց ճանաչման . և այս է ահա բաժանեալ իմաստ , և սոյն այս է որ ցուցանէ , թէ չէ պարտ դատել զմարդիկ , ոչ ըստ արտաքին որպիսութեան և ոչ իսկ ըստ այնմ որ է օգտակար նոցա . այլ պարտ է դատել ըստ խառնուածոց , ըստ բնութեան և ըստ յանկմանց նոց . միով բառիւ , ՚ի բաղադրեալ իմաստս :

Ի բաղադրեալ իմացուածս՝ բառ ինչ պահէ զիւր նշանակութիւն ըստ ամենայն հայեցուածոց . և այս նշանակութիւն մտանէ ՚ի շարադրութիւն ամենայն պարբերութեանց . իսկ ՚ի բաժանեալ իմաստս ըստ իմիք իմացուածոց և եթ և սեղմելով , զի բառ ինչ պահէ զառաջին նշանակութիւն իւր . “ Այլք տեսանեն ” . այսինքն այնքիկ ոլք կոյրք էին :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ ԺԱ .

Անցանել 'ի հաւաքական իմացուածոյ' 'ի տրամաբաշխական իմաստ , և 'ի տրամաբաշխական իմացուածոյ' 'ի հաւաքականն :

Օ որ օրինակ .

Մարդն մտածէ .

Ըրդ՝ մարդն է բաղկացեալ 'ի մարմնոյ և 'ի հոգւոյ .

Ըստ մարմինն և հոգին մտածէն :

Մարդն մտածէ տրամաբաշխական իմացուածով , այսինքն ընդ միում յիւրոց մասանց , և յայն սակս մարթ է ստել ընդհանրապէս , թէ մարդն մտածէ , բայց ոչ հաւաքապէս ընդ ամենայն մասանց իւրոց :

Ըստպէս եղծանի այս տղայական իմաստակութիւն .

Ըաքեալք էին երկոտասան .

Ըրդ՝ սուրբն Պետրոս էր առաքեալ .

Ըստ սուրբն Պետրոս էր երկոտասան :

Ըաքեալքն էին երկոտասան հաւաքապէս , այսինքն առեալ ամենայնն միանգամայն , և ոչ տրամաբաշխապէս , այսինքն առեալ իւրաքանչիւրն զատաբար . « Ըստ սուրբն Պետրոս էր երկոտասան » , այսինքն թէ նա էր տրամաբաշխապէս մինն յերկոտասանից , և ոչ բոլոր երկոտասանքն 'ի միասին հաւաքապէս :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ ԺԲ .

Ի բնականէն առ գերբնականն , և 'ի բնականէն առ
արհեստականն :

Անցանել սեռէ 'ի սեռ :

Ա . Յորժամ իննի անցումն 'ի համաբնականն կար
գէ՝ առ բնաբանական կարգ : Ապաքէն իմանամ
'ի խօսել իմում զլէռնէ , զքաղաքէ , զստորասու-
թէնէ , զբացասութէնէ , զկենաց և զմահուա-
նէ , և այլն , ասեմ յայնժամ , թէ ունիմ զգաղա-
փար լերին , զքաղաքի , և այլն . բայց բայն ու-
նել , առեալ է աստ զեղծմամբ յայլաբանական
իմաստս . զի չունիմք գաղափար ինչ նովին եղա-
նակաւ ո՞նչ ունիմք իրական առարկայիցս . ուս-
տի նոքա որք նկատեն զգաղափարս իբրև զիրա-
կան էակս , անցանէն 'ի համաբնաբանական կար-
գէ՝ առ բնաբանական կարգ :

Օնոյն է իմանալ և զնիւթոյ . զանազան մար-
մինք մասնաւորք և իրականք որ շուրջ ունին
զմեօք , զգածեցուցանեն զմեզ տպաւորելով 'ի
զգայարանս մեր . յետ այնորիկ վերացուցեալ
յամենայն մասնաւոր տպաւորմանց , այսինքն ոչ
հայելով 'ի գոյնն , ոչ 'ի անդութիւնն , ոչ 'ի կա-
կողութիւնն և ոչ յայլ ինչ զգալի յատկութիւնս
մասնաւոր մարմնոց , մեք մեզէն կազմեմք նմա-
նութեամբ հանդերձ հիմամբ յորոյ վերայ դնի
իր ինչ իբրև 'ի վերայ խարսխի , գաղափար ընդ-

Հանուր ինչ ենթակայի այսօրիկ ամենայն յատկութեանց, և զայս երևակայեալ ենթակայ կոչեմք՝ Աիւթ կամ առաջին նիւթ, զոր ըմբռնեմք իբրև խարիսիս այսց յատկութեանց, որ չեայլ ինչ, եթէ ոչ բառ վերացական, որպիսի է երկայնութիւն, սպիտակութիւն, գոյն և այլն. քանզի չիք բնաւ իրական էակ, որ չիցէ նիւթ թօթափեալ յայլ ամենայն յատկութենէ:

Չիք յարարածս եթէ ոչ էակք մասնաւորք: Աիւթն ընդհանուր կամ առաջին նիւթն չեայլ ինչ, թէ ոչ եզր վերացեալ, և սոսկ արտադրութիւն ինչ մտաց մերոց. ուստի փոխանակ չափաւորելոյ զմեզ առ ՚ի ոչ մտածել զնիւթն որպէս պատկերակերպեալ ենթակայ յատկութեանց մարմնոց, նկատեմք զնա որպէս նշան ինչ զգածման մտաց մերոց, և միով բանիւ վերացուցման ինչ, և ոչ որպէս տպաւորումն իրական ինչ առարկայի. վասն զի լինի անցումն ՚ի համաբնաբանական կամ ՚ի գաղափարական կարգէ՝ առ բնաբանական կարգ, նկատել զնիւթն որպէս իրական էակ ընդունակ ամենայնակերպ տեսակաց, և կարծել թէ մասնաւոր մարմինք չիցեն այն որ ինչ ենն, եթէ ոչ ըստ գասաւորութեան, կամ ըստ տրամադրութեան մասանց այն կարծեցեալ առաջին նիւթոյ. որ ոչ գոլով ըստ ինքեան իրական ինչ, ոչ կարէ ունել մասունս: Ահա այս սուտ եղանակ տրամաբանելոյ ետ պատկերակերպել ոմանց մոլեգին նախանձայուզաց,

որ միշտ 'ի պատրանս մտահաճութեան իւրեանց ըմբռնեալ կան, թէ գոյացութիւն ոսկւոյն կայանայ միայն 'ի դասաւորութեան մասանց ինչնիւթ թոյն. ուստի արհեստիւ կարող են տալ զայս դասաւորութիւն այլոց ևս մետաղաց, որով մարթին ոսկիանալ: Այց մասնաւոր մարմինք 'ի բնաբանական կարգի անդատին ըստ ինքեան, և յատուկ գոյացութեամբ իւրեանց են այնպիսի, որ ինչ ենն, և ոչ կարեն ընդունիլ զայլայլութիւն մինչև ցտահման ինչ, և ըստ միակերպ և անայլայլակ արտադրութեան բնութեանն՝ և որոց մեքենական կազմութիւնն զանխուլ է 'ի մէնջ՝ առ թերահմոտութե մերոյ 'ի գործարանս մերոց զգայարանաց: Անմարթ է երբէք ունել զցորեան՝ բայց 'ի սերմանէ ցորենոյ, և ոչ կենդանի կենսաւոր՝ թէ ոչ ըստ սահմանադրութեան բնութեանն յաղագս արտադրութեան կենդանեաց. անմարթ է երբէք ունել հաստատուն սնունդ պարզապէս հեղուկ նիւթով, և ստամոքս մեր ոչ երբէք յօրինէ բարեգոյն մամաց ձկնեղինով. ուստի որ ինչասի գ] 'ի հրդատայ, բնաւ առասպելք են: Սեծն Պետրոս, կամեցեալ սովորեցուցանել զմանկունս նաւաստեաց իւրոց ծովային և եթ շատանալ ջրով, մեռան ամենեքին. ուստի ոչ նկատեմք զբառն նիւթ, եթէ ոչ իբրև եզր ինչ վերացուցեալ, և իբրև ենթակայ պատկերակերպեալ ըզգալի որակութեց, ապա պարտ է ոչ բառնալ, և ոչ յաւելուլ ինչ յայն զոր ինչ իմանամք այսու գա-

ղափարաւ : Ասումնականք նկատեն զգիծն վերացուցմամբ իբրև սոսկ երկայնութի . արդ լինի անցանել ՚ի համաբնաբանական կարգէ ՚ի բնաբանական կարգ, և մտածել այնուհետև զբնաբանական գիծն ըստ երկայնութեան և եթ, և ասել, [թէ գիծ ինչ ձգեալ ՚ի վերայ մարմնոց՝ ունի միայն երկայնութիւն առանց իւրիբ լայնութեան :

Բ . Աս և լինի անցումն սեռէ ՚ի սեռ , յորժամ բացատրին խորհուրդք կրօնի՝ որք են ՚ի գերբնական կարգի , տրամախոհութիւն ինչ՝ որ հիմնեալ է ՚ի վերայ բնաբանական կարգի : Ախր նիք ոմանք անկան յայս իմաստակութիւն ցուցաւ նել կամեցեալ զխորհուրդն յարութեան փիւնիկ հաւուն , որով անկան իսկ ՚ի պատրանս իմաստակութեան սուտ են [թաղրութեան . քանզի ոչ երբէք եղև յառնել փիւնիկ հաւուն յիւրոցն յատուկ մտխրոց . ուստի յորժամ իննդիբ լինի զխորհրդոց հաւատոյ , պարտ է ՚ի բաց զնել զպատճառս , ապաստանելով ՚ի սոսկ յայտնութիւն , այս ինքն յիրս՝ զոր Աստուծոյ յայտնեալ է մարդկան գերբնական եղանակաւ , քան վաստակաբեկ առնել զմիտս՝ առ ՚ի պատկերակերպել դրութիւն համաշայնութե հաւատոյ ընդ բանի . եթէ իննդիբ ըն զորմէ է բանն է յայտնեալ , բողբովին ասացեալ է , և յայն հաւատալ հարկ է , ընդ որ զարմանալ հարկ է . “ Ա՞յ խորք ” . անհաս բանի , ՚ի վերքան զլազդատութիւն , և քան զմանուութիւն , առաւել զստեղծումն վերացեալ եղև

բաց հնարելոց 'ի լուծանել զգժուարութիւն որք
 պարտին տեղի տալ աստուածային իշխանութենու
 Աթէ այն խնդիր է զորմէ բանն չիցէ յայտնեալ
 և կամ չէ անհրաժեշտ հետեանք ինչ 'ի միոյ յայ-
 տնեալ ճշմարտութենէ , բանն՝ որոյ աստուած է
 հեղինակն՝ առնու 'ի ձեռս զիշխանութիւն իւր .
 յայնժամ հարկ է վարել սոսկ զընական լոյսն ,
 ուղղեալ 'ի փորձոյ և 'ի յանդրադարձութենէ ,
 այսինքն 'ի դիտողական մտաց և 'ի ճշգրտութէ
 առանց դիմելոյ առ տրամաբանութիւնս՝ որք
 թուին մեզ համեմատ ընդ խորհուրդս . ուստի
 որք կամին անբասիր առնել կամ պաշտպանել
 զմտացածին հրաշս զիցապաշտից , վասն նմանու-
 թեանն զոր անդ գտանեն ընդ իրական և յայ-
 տնեալ հրաշս սուրբ գրոց , թուի ինձ թէ անկա-
 նին յիմաստակութի՝ զորմէ են այժմբանք մեր :
 Հոմերոս 'ի վերջն իննևտասներորդ գրոց Աղիա
 կանին՝ տայ խօսել ձիոյն Աքիլեայ . Տասիէ ոչ
 շատանայ անբասիր առնել զնա այլ և զարմանայ
 ընդ այն . “ Օ ի էր այն , ասէ , ընկալեալ աւան-
 դութիւն 'ի մէջ Հունաց , թէ խոյն Վոլքսեայ
 խօսեալ էր : Ահին պատմութիւնս , յորս բա-
 զում նմանօրինակ հրաշք աւանդին , զոր օրի-
 նակ թէ եզն խօսեցաւ , թուին վկայել Հոմերի .
 և դարձեալ ոչ անկարելի ինչ եղև խօսել սքան-
 ճելեօք իչոյն Րադաամու ” : Ալ 'ի գիրսն Արա-
 կանութեան ախորժակաց . “ Համարձակիմա-
 սել , ասէ նոյն ինքն Տասիէ , թէ ոչ այլ ուրեք 'ի

զիրս Հոմերի սրայծառագոյն փայլէ մեծ ճարտարութիւն բանաստեղծին . և յաւելու , թէ հայրն Պոսսիւ բարուք ասէ , թէ զրուագս այս համարելի է ընդ հրաշսն՝ որովք Աղլիականն զիրք լի են . որպէս ընթերցեալ լինի 'ի հոռոմայեցւոց պատմութե՛ն՝ 'ի ժամանակս 'ի ժամանակս պատահեալ . և որպէս զիտեմք իսկ զիշոյն Ռազամու զխօսելն . ապա Հոմերոս եթէ յաճախ ևս 'ի կիր առնոյր զայս ազգ համարձակութե՛ն , չէր մարթանգոսնել զվէպս նր իբր անտեղիս ., : Աւ 'ի վր ամէ . “Մա այսպէս իմաստասիրեն զիմանականք ., : Մնձ թուի ըհակառակն , թերութի հրատութե՛ն և ճգրտութե՛ն տրամաբանութե՛ն , և ոչ զպատշաճ՝ խորհուրդս բերել զիսկութենէ մարդկային մտաց . և զխտրութենէ՛ զոր դնել պարտ է ընդ բնական և ընդ գերբնական կարգ , 'ի կիր առնուլ զօրինակն բազաամեան իշոյն առ արդարացուցանելոյ զմանկական կեղծիսն Հոմերի . կամ առ հաւատարմացուցանելոյ որ ինչ արտաքին պատմութիւնն պատմէ զկենդանեաց խօսելոյ . զի է խառնավար առնել զսուրբ զիրս , ամե՛ն զայն 'ի վկայութիւն ցնտրից բանաստեղծիցն , կամ արտաբնոյն պատմութեանց , և ռամկական շնջանաց յածելոց 'ի ժամանակս պատմագրաց :

Ազամեմսն զոհեաց զդուստր իւր զԱփիզինէ . և երեւկայութիւն մեր զուարճանայ ցարդ իսկ նկարագրութեամբ 'ի թատեր այսր պատմու-

Թէ, կամ այսր առասպելի, որ յոյժ նախատինս
 ածէ խորհելոյ մարդկանց ժամանակին այնորիկ.
 բայց սակայն ոչ օրինաւոր առնեն զայն՝ ոչ օրի-
 նակն Յերթայեայ, ոչ Մբրահամուն. միով բա-
 նիւ, պինդ կալցուք զպատշաճ կարգն, ՚ի կրթել
 զախորժակս մեր ՚ի վաստակս հանճարոյ, թէ
 յուղղութիւն վարուց մերոց և թէ ՚ի հաւատս
 ընծայել կամ ՚ի հաւատալ որ ինչ հրաշք պատ-
 մին միանգամ ՚ի վէպս :

Հաճեցաւ Մտուած երբեմն յայտնել զկամս
 իւր երազովք. միթէ օրէն իցէ մեզ ՚ի կիր առնուլ
 զայսոսիկ մասնաւոր օրինակս առ ՚ի հաւատի
 ընծայեցուցանել զերազն Հեկուբայ և զայլ բա-
 զում երազս, զորոց բանք են ՚ի պատմութիւնս
 և յառասպելս. և միթէ իրաւամբք չիցէ այժմ
 արգելեալ յեկեղեցւոյ, ոչ ընծայել հաւատս ե-
 րազոց և ամենայն յայտնութեանց, որք ոչ են
 հաստատեալ ՚ի նմանէ. եկեղեցին է միայն սիւն
 ճշմարտութեան, կանոն, միջնորդ և թարգման
 աստուածային յայտնութեան :

Արդն բնական է միակերպ, ուստի ունիմք
 իրաւունս տրամաբանելոյ համեմատութեամբ, և
 պարզ նմանութեամբ ՚ի բնական իրս. այն՝ որ
 միանգամ է ճշմարիտ ՚ի կարգի բնութեան, է
 միշտ ճշմարիտ, յորժամ պարագայք են ճշ-
 դիւ նոյն. ուստի ուր ուրեք տեսանեմք զնոյն ե-
 րեոյթս, պարտիմք դատել նովին պատճառօք. և
 չիք մեզ հարկ բնաւ զօրէն սրբոյն Յովսեփայ

ողջախոհ փեսային Մարիամու, ունել աստուածային իմն յայտնութիւն առ ՚ի զարտուղիլ ՚ի հասարակաց կարգէ: Բայց եղանակն որով Մտտուած ներգործէ ՚ի գերբնական կարգի, չէ հիմնեալ ՚ի նման միակերպութեան. ը հակառակն գործն գերբնական արտադրի միայն մասնաւոր իմն կամօքն Մտտուծոյ, կամ մասնաւոր իմն թոյլտուութեամբ. ուստի ոչ պարտիմք բնաւ տրամաբանել համեմատութեամբ ՚ի գործս գերբնական կարգի. և հարկ է մեզ սկինդ ունել զայն՝ որ յայտնեալ է:

Սուրբ զիրն ուսուցանէ մեզ, թէ՛ Վարուքոգոնոսոր աստուածասաստ սրատուհասիւ փոխեցաւ ՚ի կերպարանս արջառոյ. արդ է անցումն սեռէ ՚ի սեռ՝ սովին օրինակաւ հաստատել զայլակերպութիւնն Սվիդեայ: Վա եթէ խելացնորք ոմանք զանձինս կարծեցին փոխիլ յեզն կամ ՚ի զայլ, բժիշկք և փիլիսոփայք յիրաւի համարին զնոսա մեղամաղձոսս, և նկատեն զայս սլիսի դիպուածս իբր գործ զօրութեան և խանգարման երեւակայութե: Սվրատիոս ՚ի վիպելանդ զմի ՚ի ճանսպարհորդութեանց իւրոց, ասէ, թէ յորժամ եհաս ՚ի Անիդոս, բնակիչք քաղաքին ետուն նմս սրատճառս ծիծաղելոյ և զուարճախօսելոյ. զի՝ «Վամեցան հաւանեցուցանել ըզմեզ, ասէ, թէ խունկն զոր դնեն ՚ի վերայ սեմոց տաճարի իւրեանց՝ բորբորի ինքնին առանց հրոյ»։ Զոր հասիէ իմաստասիրէ, թէ այս

սքանչելիք ունին ոչ սակաւ նմանութիւն ընդ հը-
 րոյն Աղլայի, որ իջոյց հուր յերկնից 'ի վերայ
 զոհին . այս իսկ է անցումն կարգէ 'ի կարգ :
 Համառօտ ասել, ամենայն դատմունք մեր պար-
 տին ունել, զյատուկ և զօրինաւոր շարժառիթ,
 յորոյ վերայ հաւանութեան մտաց մերոց հիմ-
 նել պարտ է : Վերբնական գործք նշանակեալք
 'ի սուրբ գիրս, ծանուցեալ են մեզ վկայութեամբ
 իւիք, որ ունի իրաւունս պահանջելոյ զհաւանու-
 թիւն մեր . իսկ որ ինչ պատմեն մարդիկ հակա-
 ոակ անյեղլի կանոնի բնութեան, է միայն ար-
 տադրութիւն տգիտութեան նոցա կամ նոցին
 ակորժակաց հրաշիցն կամ խօթամտութեան
 նոցա բերմունք, կամ խանգարման զաղափա-
 րաց և կամ հեշտութեան, զոր ձախողակի
 միտք նոցա գտանեն առ 'ի հարկել զայլս, կամ
 հուսկ յետոյ խորամանկութեան նոցա՝ որում
 բազում անգամ կից է չարաշահութիւն նոցա :
 Աւտի յամենայն նուազս արտաքոյ կարգի գործք
 որ ոչ հաստատեալ են որոշակի յարարչէն և 'ի
 տեառնէ արարածոց, բանն արդարակորով պա-
 հանջէ կարծել թէ նոքա որք զայսպիսիս պատ-
 մեն խաբէն, կամ խաբեալ իսկ են, քան թէ
 հաւատս ընծայել վկայութեամբ և եթ նոցա՝ զո-
 րոց քաջ ճանաչեմք զտկարութիւնն, թէ բնու-
 թիւնն մոլորիցի, կամ ոչ Վստուած արարիչ նո-
 րա, զոր անխօփօխն դաւանեմք, ներքոյ անկցի
 հաճոյից կամաց մերոց :

Սակայն ոչ ինչ այնպէս դժուարին է մտայ, որպէս խոստովանել զիւրն անգիտութիւն, և սարգմնութեամբ կալ և մնալ յայնմ խոստովանութեան: Վարձեալ և միտք մեր հեղգ են, և ոչ սիրէ յուզախնդրութիւն, բայց կամի դատել և յորժամ ոչ տեսանէ նախկին տեսութեամբ զպատճառս զարմանալեաց դործոց, այլ պատճառս հայթայթէ. և իբրև պատճառ ինչ բնական ոչ ընդ առաջ լինի նմա, դիմէ առ զերբնական պատճառս. ըստ այսմ ձեռնածուք, առասանախաղք, հրակուլք, և որք հանեն ՚ի բերանոց իւրեանց ժապաւէն, դարձեալ և լարախելք համարին կախարդք ՚ի ռամկաց բազմաց, որք միշտ հրաշից են փափաքողք, անընդունակ քննութեան, և բազմապատիկ անդրադարձման մտաց, և որք դատեն զնոցանէ զործել ըստ հասարակաց մարդկան՝ յորոց շրջապատինն: Հովիւք զիւզօրէից, որք ՚ի ձեռն բնական պատճառաց զարմացուցանեն զմերձակայս, կամ առնուն վրէժս ՚ի թշնա մեաց իւրեանց, համարին և նորա հմուտք գաղտնեաց կախարդութեան: Վատաղիք և լուսնոտք՝ որոց վասն արդի իմաստունք կառուցին օգտակար հիւանդանոցս, որք բառնան ՚ի ժողովրդոց զառիթս աւելորդապաշտութեան, համարելին բազում անգամ ուղ զիւհարք: Բայց ահաւասիկ խելամոտութիւնք ինչ՝ որք կարօղ են օգնել իբրև յառաջարդել զգուշութիւք ընդդէմ այսց մոլորութեանց:

Ա . Տգիտութիւն բնաբանութեան , կից ունելով զախորժակս հրաշից , և զհակումն կամելոյ միշտ բացորոշել և գտանել պատճառս ինչ . քան թէ քննել , կամ կալ յերկբայս , տեղի ետ դիմելոյ 'ի գերբնական պատճառս : Այս այսպէս պատահէր առ կռասպարիշտս , և ցարդ ևս պատահէ 'ի Հիւսիս , և 'ի Հնդկաստան , և յամենայն ազգս՝ որք անդէտ են բնաբանութեան :

Տգիտութիւն 'ի բնաբանականն եղև երբեմն պատճառ , զի արք իմաստունք դատապարտս արարին զայնոսիկ , որք տեսեալ թէ արեգակն ծագէ յառաւօտուն 'ի միոյ կողմանէ , և մտանէ յերեկոյին 'ի միւս կողմն , կարծեցին թէ մուտք արևու առ մեզ՝ է ծագումն առ այլ ժողովուրդս : Առքին փիլիսոփայք դատապարտեցան ևս և արտաքսեցան 'ի ժողովոյ հաւատացելոյ . սակայն փորձն արդարացոյց զգուշակութիւն նոցա , և եցոյց թէ քանի իմաստութեամբ և զգուշութեամբ հարկ է վարիլ յայսպիսի դիպուածս՝ մինչև հրատարակեալ զայնպիսի դատապարտութիւն : Վարթ էր ինձ յառաջ բերել և այլ բազում օրինակս , բայց բաւական համարիմ ազդատունել , թէ որչափ առաւել բազմահմուտ որ իցէ բնաբանութեան և պատմութեան բարուց և կարծեաց մարդկան , այնչափ սակաւ անկանի 'ի պատրանս ռամկական մոլորութեանց :

Բ . Վնենայն աստուածաբանք և փիլիսոփայք ուսուցանեն մեզ , թէ սոսկ բնական լոյսն ոչ ինչ

Ծանուցանէ մեզ զՏրեշտակաց և զգիւաց, ըստ առածին, թէ՛ « **Օ** Տրեշտակաց և զգիւաց բանն ոչ ինչ, հաւատքն խուն ինչ, իսկ երեւակայութիւն բազում ինչ յոյժ » : Աստի յորժամ ոչ ինչ գերբնական շարժառիթ ձգէ զմեզ՝ ի հասարակ կարգէ՛ յորում բանն և եթ յառաջնորդէ մեզ, ոչ երբէք սարտ է դիմել առ սատաճառ ինչ զոր բանն ոչ ճանաչէ, զի այս լինի անկանելի նանրահաւատ ցնորս՝ յորում դատմունք չլենուն յօրինաւոր շարժառիթս :

Գարձեալ կրօնն ուսուցանէ մեզ, թէ՛ դեքն ոչ ինչ կարող են առնել առանց մասնաւոր թոյլ տուութեանն Մատուծոյ, ուստի ոյք հաւատան թէ՛ գուցեն մարդիկ որք կարող իցեն գործել գերբնական գործս դաշնակից լեալ ընդ դեւ, հարկ է զի ընդունիցին և զերկուս ենթադրութիւնս, որոց ոչ ինչ սպացոյց մարթ է ունել . Ա . Գաշնակցութիւն ինչ ՚ի մէջ Մատուծոյ և դիւին՝ ենթադրէ թէ՛ յամենայն ուսագս յորժամ կամիցի կախարդ որ առնել գործս ինչ, հարկ է զի Մատուած թոյլ տայցէ դիւին արտադրել ըստ հաճոյից կախարդին : Բ . Պարտ էր կախարդին ունել յայտնութիւն ինչ այսր դաշնակցութեան, առ ՚ի գիտել և զբառան իսկ զոր արտաբերելոցն էր, և զճամաճոութիւնն զոր առնելոցն էր . արդ զոր սպացոյց ունիմք մեք վասն այսպիսի ամբարիշտ գործոյ գերագոյն էակի, որոյ խմաստութեն երկրպագեմք . և որովհետև ոչ ինչ յայ

սնուլթիւն ունիմք այսպիսի դաշնակցական գործոյ , զիարդ մարթ է գիտել թէ որպիսի բանք և որպիսի գործողութիւնք առաւել սեփհական իցեն քան զայլս , առ ՚ի արտադրել զպահանջեալ գործս :

Մարմինք հային առ միմեանս մասնաւոր իմն և անայլայլելի կարգաւ . որք ոչ ՚ի ներքոյ անկանին կամաց ստեղծական հոգւոյ , որք ըստ բնութեան իւրեանց ոչ ինչ յարաբերութիւն ունին ընդ մարմինս . ՚ի բնաբանութեան անդ , ոչ լինէր առաւել ստոյգ ինչ , եթէ հոգւոր էակք կարող լինէին փոփոխել զշարժմունս : Աստի ամենայն գերբնական կարծեցեալ գործք , թէ ունին զհիմն ինչ , ոչ սլարտին ընծայիլ եթէ ոչ բնական պատճառաց , և ենթադրեալ թէ իցեն՝ են սոսկ ընդունայն արտադրութիւնք խաբէութեան և նանրահաւատ ցնորից :

Գ . Գործք ինչ որպիսի են մագնիսական քարին , ելեքտրականութեան , արտադրութեան տնկոց , ծննդեան կենդանեաց և սննդեան նոցա և այլն , որչափ և հրաշալիք իցեն , ոչ շարժեն զմեզ յայն զարմացումն , որ առնէ գիմել ՚ի պատճառս գերբնականս . և էր աղագաւ . թերևս զի գտանեմք զայսպիսի գործս ՚ի բնութեան . այս միայն պարտ էր բաւական լինել . սակայն չէ բաւական , քանզի սոքա զօր ամենայն պտտահեն , և սովորականք են մեզ : Արդ դէպք անսովորք որք զարմացուցանեն զմեզ , սակաւք իցեն ՚ի

բնութեան՝ այնու զի հազիւ պատահէն և զի
 զնոցին սատճառան անգիտանամք . և իցէ՞ այս
 բաւական առիթ գիմելոյ առ գերբնական սատ-
 ճառ : Վիսաւոր աստղ ոչ երևի յաճախ որպէս
 զլուսին կամ զարեգակն , և միթէ վասն այսու
 ընկ չիցէ՞ ՚ի բնական կարգի . թնդիւն ինչ յան-
 կարծակի զարթուցանէ զմեզ ՚ի զիշերի , ուրեմն
 իցէ՞ սա դե ինչ օգային , կամ ուրուական ինչ մե-
 ուելոյ , որ սատճառեաց զայն . չիցէ՞ այդ անցումն
 ՚ի բնական կարգէ՞ ՚ի գերբնական կարգ . և չի-
 ցէ՞ արդեօք բանաւոր ևս ընծայել զայն թնդիւն
 բնական սատճառի լամիք , թէպէտ և անձանօթի :

Դ . Աղէն յամենայն ժամանակի խաբեբայք
 և նանրահաւատ սարղամիտք , որք պատճառս
 առեալ զտգիտութիւն և զտկարամտութիւն ոամ
 կաց , հաստատեցին զաղանդս , որք իբրև զփո-
 խաղրական ցաւս կամ թէ հաճոյ ումեք թուես-
 ցի ասել իբրև զգիտաւոր , տեւցին յերկար կամ
 սուղ ժամանակս : Իբր հազար ամաւ յառաջ քան
 զթուական մեր , աղանդն յօի հաստատեցաւ յա-
 ընէլէանն Մսիա , ուր կայ տակաւին մինչև ցայս-
 օր : Օ՛ անծա զայս քարոզէն Պոնցք ՚ի Չին յա-
 նուն նր , ասէ հեղինակն սատմութե մարդկային
 ոգւոյ , քարոզէն անմահական կեանս ինչ . և թէ հա-
 զարաւոր Պոնցք նուիրեն զկեանս իւրեանց ՚ի կրթ-
 թութի սպաշխարութե՛ յորմէ սոսկայ բնութիւն .
 ոմանք անցուցանեն զկեանս իւրեանց մերկ և շք-
 թայակապ , այլք կրեն անուր երկաթի , որ

կորացուցանէ զնոսա , և ունի զձախատ նոցա միշտ խոնարհեալ յերկիր . մարթ է ասել զնոցանէ , զոր ասէր երբեմն Տերտուղիանոս , թէ “ Այ տանջանքն առնեն զնա մարտիրոս , այլ սլատ ձառն ” : Պոնցք մոլորեցան նանրահաւատութեամբ իւրեանց , և նանրահաւատութիւն նոցա մոլորեցուցանէ զժողովուրդս զայսոսիկ , վասն զի են ինչ 'ի նմա զարմանալի և հիանալի իրք : Այլ թէ Պոնցք վարէին զհասարակ ինչ վարս , և թէ տային դասս և զօրինակս փափկութեան և ցանկութեան , ժողովուրդն չունէր ինչ գտանել զարմանալի ինչ 'ի քարոզութեանն , և ոչ 'ի վարս նոցա . իսկ զի անսովոր կեանս վարեն՝ ուամիկն որ վասն ամենայն անսովոր իրաց կրթի 'ի զարմացումն , անցանէ նկատմամբ նոցա 'ի բնական կարգէ առ գերբնական կարգ ինչ , որով երևակայութիւն իւր ըմբռնեալ 'ի զարմանս՝ գտանի հաւան :

Վոյնսլէս ևս է անցանել կարգէ 'ի կարգ յորժամ առեալ լինի 'ի յատուկ իմաստս այն՝ որ ասացեալն է յայլաբանական իմաստս : Յորժամ ասաց Վրիստոս թէ “ Աւր գանձն ձեր է , անդ և սիրտ ձեր եղիցի ” . բառիւս սիրտ չէ պարտ իմանալ զմասն մերոյ մարմնոյ՝ որ համարի գրէ խաւոր մասն մարմնոյ , այլ իմացեալ լինին իղձք հոգւոյ . որպէս և այլուր “ Տուր զսիրտ քոյ Մատուծոյ ” , այսինքն սիրեսջլիր զտէր Մատուծ քո : Վոն և այլ բազում եղանակք խօսից այլաբան .

օրէն ասացեալք որպէս յորժամ ասի «Տալ զսիրտ իւր . ստանալ զսիրտ իւր », և այլն :

Սակայն երևելի քարոզիչ ոմն 'ի վեցերորդ դարուն ասէր, թէ 'ի մեռանել մեծատան ուրումն որ էր ազահ յոյժ , յորժամ բացին զմարմին նորա առ 'ի զմնսել, ոչ գտին զսիրտ նորա 'ի փոքի իւրում. և այս դիպուած զարմացոյց յոյժ զվերաբոյժս : Բայց այր ոմն խոհական և իմաստուն որ անդ գտաւ , հաւանեցոյց զմերձաւորս նորա և զվերաբոյժս , գնալ և յուզել 'ի փակեալ արկեղ նորա , գուցէ անդ իցէ սիրտ նորա ըստ բանի Տեառն՝ որպէս և էր իսկ , ասէ մատենագիրն . զի գնացին 'ի փակեալ արկին , և բացեալ գտին անդ իսկապէս զսիրտ ազահին :

Ըստպիսի առակք բարեմտութեամբ ասացեալ , առաւել հրահանգիչք են քան զառական Եստովպայ . քանզի ուսուցանեն մեզ ճանաչել զոգի մարդկային :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆՆ ԺԳ .

Անցումն յանգիտութենէ 'ի գիտութիւն :

Վանոն անշուշտ այս է՝ զի լիցի անցումն 'ի ծանուցելոյ առ անձանօթ ինչ . բայց ներհակ այսմ գտանին ոմանք՝ որք գուն գործեն անցուցանել զմեզ յորոց ոչ գիտեն՝ առ այն զոր կարծեն գիտել :

ԻՄԱՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ ԺԴ .

Ի կարողութենէ առ ներգործութիւն :

Ի կարողութենէ առ ներգործութիւն ոչ ինչ արժէ հետևութիւն . յոռի շրջանակ :

Սա այլով անուամբ կոչի Փոխադարձութիւն . և լինի՝ յորժամ առ ապացուցանել զինդիր ինչ ՚ի մէջ առնումք զայլ ինչ՝ որոյ ցուցումն կախի ՚ի նոյն խնդրոյն , որ էր ապացուցանելի . բայց սարտ էր եզրակացութեանն սարունակիլ ՚ի նախադասութիւնս յորոյ յառաջագայի :

ՅՕԴՈՒՄՆԻ ԺԴ .

Զանազան եղանակ տրամաբանութեան :

ԸՍՏՅԱԻ վերագոյնդ , թէ հաւաքաբանութիւնն բաղկանայ յերկոց նախադասութեանց , որք են մեծագոյն , փոքրաբոյն , եզրակացութի կամ հետևութիւն :

Ի հռետորական ճառս և յընտանի զրոյցս՝ ոչ յայտնապէս ՚ի վար արկանի հաւաքաբանութիւն . վասն զի լինի այն եղանակ ինչ խօսելոյ խիստ և ցամաք . բայց հաւաքաբանութիւնն յամենայն տրամաբանութիւնս միշտ գտանի՝ յայտնի կամ գաղտնի : Հռետորք զլրաբանչիւր

Նախադասութիւնս մասնաւորապէս առեալ՝ տարածեն և ընդլայնեն նախ քան զեզրակացութիւն . զոր օրինակ է՞ թէ տրամաբանն ասասցէ .
Մենայն հպատակք պարտական են պատուել զԹագաւորն .

Իսկ արդ այս դք է Թագաւոր .

Մյա ամենայն հպատակք պարտական են պատուել զնա :

Հռետորն զիւրաքանչիւր նախադասութիւն սորա ընդլայնէ , ցուցանելով՝ թէ օրէնք բնական , աստուածային և մարդկային , և թէ աստուածապաշտութիւնն և կրօնք պարտաւորեն զհպատակս պատուել զԹագաւոր իւրեանց : Յետ այսորիկ անցանէ յերկրորդ նախադասութիւնն . զարմանայ ընդ վեհափառութիւն , ընդ իշխանութիւն , ընդ քաղցրաբարոյութիւն , ընդ բարեմասնութիւն , և ընդ լայնատարր հանճար այսինչ Թագաւորի . հուսկ յետոյ եզրակացուցանէ թէ հպատակքն պարտին սիրել զնա որպէս զհայր , մեծարել որպէս զտէր , և պատուել որպէս զփոխանորդ **Մ**տուծոյ 'ի վերայ երկրի :

Մտենաբանութիւնն **Վ**իկերոնի որ 'ի ջատադավութիւն **Ս**'իզոնի , ոչ այլ ինչ է բայց է՞ թէ սեթ և է՞ թեալ հաւաքաբանութիւն ինչ հռետորի , զոր տրամաբան դք կարէր ասել պարզաբար այսպէս .

'**Վ**երեալ է սպանանել զայն՝ որ լարէ որոգայթ .
Վրողիտս լարեաց **Ս**'իզոնի որոգայթ .

Լսողա ներեալ է Սիղոնի սպանանել զՎղոդիոս :

Վիկերոն նախ ընդլայնէ զառաջին նախադասութիւնն , և ցուցանէ իրաւամբք բնականաւ , իրաւամբք ազգաց , օրինակօք և այլն . յետ այնորիկ իջանէ յերկրորդ նախադասութիւնն , ՚ի քրննութիւն մտանէ ծառայից՝ սպասաւորաց՝ և ամենայն սարազայից ճանսսպարհորդութեանն Վղոդեայ , և ցուցանէ թէ Վղոդիոս դիտէր սպանանել զՍիղոն , յորմէ եզրակացուցանէ , թէ Սիղոն չէր յանցաւոր ՚ի գործ դնելով զիրաւունն , զոր ներէր հարկն օրինաւոր պաշտպանութեանն անձին :

Բաց ՚ի հաւաքաբանութենէ՝ առ որ վերածին ամենայն իրաւաբանութիւնք , պարտ է զիտել և զայստսիկ , որք են հնարք՝ երկսայրաբանութիւն՝ համաբարդութիւն և մակաճութիւն :

ՅՕ)ՊՈՒՄՆՕ ԺԵ .

Հնարք :

ՀնԱԲԲ է անկատար հաւաքաբանութիւնին , ՚ի խօսս կամ հաւաքաբանութիւն կրրճատեալ . վասն զի ոմանք յառաջարկութեանց նորա ՚ի բաց հատանին՝ իբրև քաջայայտք և ծանօթագոյնք , ենթադրելով թէ առ որս խօսին՝ զիւրաւ կարեն ընուլ մտօք զթերին . զոր օրինակ կատակերգութիւն է փնասակար , վասն զի մեղկէ զսիրտ . կամ լաւ և ս ասել ,

Ամենայն որ մեղկէ զսիրտ է փնատակար .

Ապա կատակերգութիւն է փնատակար :

Յայտ է , զի յայս հնար զօրութեամբ խմացեալ լինի փոքրագոյնն . իսկ հաւաքաբանութիւնն լինի այսպէս .

Այն ամենայն որ մեղկէ զսիրտ է փնատակար .

Արդ կատակերգութիւն մեղկէ զսիրտ .

Ապա կատակերգութիւնն է փնատակար :

Հասարակաբար տան օրինակ այսմ զոտանաւորն , զոր ասէ Սենեկա 'ի դիմաց Սեդեայ .

“ Բաջ կարացի ըզքեզ փրկել ,

Ոչ կարացից կորուսանել ,” :

Այլ լինի հաւաքաբանութիւնն այսպէս .

Առաւել դիւրին է կորուսանել զօք , քան եթէ փրկել .

Արդ կարացի փրկել զքեզ .

Ապա կարեմէս կորուսանել :

Այսպիսի է և այն նշանաւոր հնարք . “ Սահ կանացուն ոչ պարտի պահել ռիս անմահս ,” .

լինի հաւաքաբանութիւնն այսպէս .

Ան մահկանացուի ոչ է պարտ պահել ռիս անմահս՝ որ յերկար տեւսցէ քան զինքն .

Արդ դու ես այր մահկանացու .

Ապա ոչ է պարտ քեզ պահել ռիս անմահս :

ՅՕԴՈՒՆՕ Ժ.Չ.

Երկսայրաբանութիւն :

ԼԵՐԿՍԱՅՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆ Է տրամաբանութիւն ինչ բաղադրեալ, յորում բաժանի բոլորն ՚ի մասունս իւր . և եզրակացուցանի ՚ի բոլորէն այն՝ որ եզրակացուցանի յիւրաքանչիւր մասանց իւրոց, վասն որոյ կոչեցաւ Չեռնարկութիւն երկսայրի, զի երկուստեք հարկանէ . ըստ այսմ օրինակի ասացաւ առ Պիւռհոնականս՝ որք պլնդէին չգիտել ինչ .

Վաստ զիտեք զոր ասէք կամ ոչ գիտեք . եթէ գիտեք զոր ասէքն, ապա մարթ է գիտել ինչ . իսկ եթէ ոչ գիտեք զոր ասէքն, ապա մոլորիք յասելն ձեր՝ թէ չէ մարթ գիտել ինչ . վասն զի չէ պարտ ումեք հաստատել զայն՝ զոր ոչն գիտէ :

Վիտաւոր կանոն երկսայրաբանութեան է՝ զի բոլորն ճշգիւ բաժանեցի յամենայն մասունս իւր . քանզի եթէ թուումն մասանց լինիցի անկատար, յայտ է՝ զի եզրակացութիւնն ոչ կարէ լինել ուղիղ : Օ որ օրինակ փիլիսոփայ ոմն ձեռնարկէր, թէ չէ պարտ ամուսնանալ, վասն զի, ասէր, կլինն՝ զոր հանդերձեալ ես ածել՝ կամ գեղեցիկ է կամ տգեղ . եթէ է գեղեցիկ, նախանձելի լինի այլոց, իսկ եթէ տգեղ՝ տաղտկալի : Նախանումն ոչ է ճիշդ, և եզրակացութիւնն

որ գտանի յիւրաքանչիւր մասին, ոչ է հարկաւոր ։
 Ա . Օ ի մարթ է ունել կին , որ չիցէ այնչափ
 գեղեցիկ , մինչև նախանձելի լինել այլոց . և ոչ
 այնչափ տգեղ մինչև տաղտկալի լինել ։

Բ . Ան որ կարէ լինել գեղեցիկ , միանգամայն
 այնպէս խոհեմ և առաքինի , մինչև չ լինել աւիթ
 նախանձու . և տգեղն կարէ լինել հաճելի իմաս-
 տութեամբն և բարութ ։

Եւ վերայ այսր ամենայնի սլարտ է յերկսայրա-
 բանութեանն առաւել քան յայլ ամենայն տրամա-
 բանութիւնս զգուշանալ , զի մի յիւր դէմն շրջես-
 ցի ձեռնարկութիւնն ։ () րինակ իմն , հաստատէր
 ոմն 'ի հնոց , թէ չէ սլարտ ըստանձնել զսլաշտօ
 նստարութի հասարակագետութե՝ այսու երկ
 սայրաբանութեամբ . կամ բարւոք վարեսցէ որ
 զսլաշտօնստարութիւնն կամ չարաչար . և թէ
 բարւոք , թշնամի իւր յարուսցէ զչարաբարոյս ,
 իսկ և թէ չարաչար՝ մեղիցէ ։

Եւ թէ վարեսցէ զիշխանութիւն իւր քաղցրու-
 թեամբ և ներողութեամբ՝ ստացի բարեկամս
 զմարդիկ ։

Եւ թէ վարեսցի միշտ արդարութեամբ՝ հաճոյ
 լիցի Մատուծոյ ։

ՅՈՒՌՈՒԼՆՕ ԺԻ .

Համարարդութիւն :

ԳՏԱՆԻ և այլ տեսակ տրամաբանութեան , որ բաղկանայ 'ի նախադասութեանց մի զկնի միոյ կուտակելոց , որոյ երկրորդն պարտի բացատրել զստորոգեալն առաջնոյն , և երրորդն՝ զստորոգեալն երրորդին , այսպէս հետ զհետէ մինչև ցվերջին հետևութիւնն զոր կամի որ եզրակացուցանել . զոր օրինակ եթէ կամիցիմ ցուցանել՝ թէ ազահքն են թշուառ , ասեմ . Ազահքն են լի ցանկութեամբ , որք ցանկան և կարօտին , պակասին 'ի բազում կարևորաց կամ ընչից . իսկ որք պակասին 'ի բազում կարևորաց կամ ընչից , են թշուառ . ասպա ազահքն են թշուառ :

Ապաքէն հարկաւոր և էական է առ բարւոր համարարդութիւն , զի նախադասութիւնք՝ որք դասաւորին մի զկնի միոյ՝ ունիցին կապակցութիւնս , և զի մինն բացատրեսցէ զմիւսն , ասպա թէ ոչ իւրաքանչիւրքն լինին մասնաւոր նախադասութիւնք , որք ոչ պարունակեն զեզրակացութիւնն , որպիսի է այս հաւաքաբանութիւն Արանոսի Պերժերաքեան .

Աւրոպա է գեղեցկագոյն մասն աշխարհի .

Վաղղիա է գեղեցկագոյն թագաւորութիւն Աւրոպայ .

Փարէզ է գեղեցկագոյն քաղաք Վաղղիոյ ,
 Վալրոյն՝ Վոլեան է գեղեցկագոյն դալրոց փարիզու ,
 Սենեակն իմ է գեղեցկագոյն սենեակ Վոլեան
 դալրոցին ,

Եւ եմ գեղեցկագոյն մարդ յիմում սենեկիս ,

Ըստ ես եմ գեղեցկագոյնն յաշխարհի :

Ըստ տրամաբանութիւն բազկացեալ է 'ի նա-
 խաղասութեանց՝ որոց իւրաքանչիւրքն զատա-
 բար են մի մի մասնաւոր նախադասութիւնք, որոց
 մինն ոչ բացատրէ զմիւսն , և յորոց ոչ մին սպ-
 բունակէ զհետևորդն :

ՅՈՒՈՒՄՆԻՍ ԺԲ.

Մակածութիւն :

ՍԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆ ևս է տեսակ ինչ տրամա-
 խօսութեան , որով 'ի ծանօթութեանէ բազում
 մասնաւորաց՝ բերիմք 'ի ճանաչումն միոյ ընդհա-
 նուր ճշմարտութեան . զոր օրինակ , զփորձ ա-
 ուեալ գիտեմք՝ թէ ամենայն մարդ սիրէ զախորժ
 զգացումն , և թէ խորչի զլիսովին յայնմանէ՝ որ
 սպտաճառէ զցաւս . ըստ այսմ յայլ և այլ մասնաւոր
 փորձառութեանց եզրակացուցանեմք մակածու-
 թեամբ , թէ ամենայն մարդ սիրէ զբարին , և ոչ
 որ կարէ սիրել զչարն ըստ որում չար :

ՅՕԴՈՒՆԸ ԺԹ .

Եզրակացութիւն :

ՅԱՅՏ է ամենայնէ՛ յորոց ասացաք ցարդ ,
 Թէ տրամաբանութիւնն կայանայ յերկա ներ-
 գործութիւնս մտաց . սարտ է Ա , Օ մտաւ ածել
 զօրինակական գաղափար այնորիկ , զորմէ կամի
 դատել . իսկ զօրինակական գաղափարն ստանամք
 յընթացս կենաց անդրադարձմամբ . ըմբռնեմք
 զօրինակական գաղափար ինչ որ յաւէտ ծանօ-
 Թագոյն է մեզ , նկատմամբ ենթակայի եզրա-
 կացութեան , զորմէ է խնդիրն : Բ , Վճնել
 էթէ առարկայն զորմէ է խնդիրն , արդեօք իցէ
 կամ ոչ համաձայն այնմ օրինակական գաղափա-
 րի : Գ , Յուցանել ՚ի ձեռն եզրակացութեան
 զհամաձայնութիւնն , կամ զանհամաձայնութիւն
 զոր յայտնի զգամբ . զոր օրինակ , վիճէն ընդ իս
 վասն այսր () զրոյ Թէ իցէ բոլորակ , ՚ի միտ
 ածեմ զօրինակական գաղափար բոլորակին , և
 զայս ձև բաղդատեմ ընդ այնր գաղափարի , և
 բացատրեմ ՚ի ձեռն եզրակացութեան զայն , զոր
 զգամ սրտաճառաւ այնր բաղդատութեան :

ՅՕԴՈՒՄԸ Ի .

ՈՃ :

ՈՃՆ է արհեստ տրամադրելոյ զգաղափարս
 և զտրամախոհոյթիւնս այնու կարգաւ , որով
 լինի բարեկարգ յինքեան , և յաւէտ հեշտընկալ
 և դիւրիմաց այլոց : Ընի հասարակաբար՝ թէ
 երկու տեսակք են ոճոյ՝ որոց մին կոչի վերլուծա-
 կան , և միւսն բաղադրական . վերլուծութիւն լինի ,
 յորժամ մանրակրկիտ խուզողութեամբ հասա-
 նէ յայն որ խնդրի . սա է տեսակ ինչ մակաժու-
 թեան , որ կոչի և ՈՃ՝ վերլուծական :

Բաղադրութիւնն որ և կոչի ՈՃ՝ բաղադրա-
 կան , լինի յայնժամ , յորժամ յընդհանրագոյն
 իրաց սկսեալ հասանէ առ մասնաւորագոյնս . զոր
 օրինակ , յորժամ բացատրէ որ զսեուն՝ յառաջ քան
 զխօսիլն զտեսակաց և զանհատից . կոչի ևս ՈՃ՝
 ուսուցանողական . զի այնքիկ որք ուսուցանեն
 սկսանին հասարակօրէն յընդհանուր սկզբանց :

Եւ թէպէտ երկաքանչիւր ոճք կարեն նպաս-
 տել առ ուսուցանել , սակայն վերլուծականն ա-
 ռաւել յատուկ է , վասն զի վերլուծութիւնն
 զհետ գնաց կարգի գաղափարաց մերոց , ածելով
 զմեզ ՚ի մասնաւորաց յընդհանուրն :

Սկզբունք ոճոյ :

Ա . Յառաջանալ միշտ 'ի ծանուցելոյ առ ան-
ծանօթն :

Բ . Դ՛տածել ճիշդ և որոշակի զբռն նպատակ
խնդրոյն , որպէս յաճախակի առնէ ծառայն յա-
սել տեառն երթ և խնդրեա զբարեկամն իմ .
եթէ ծառայն երթիցէ յառաջ քան զորոշակի
բացատրութիւն՝ թէ ո՛ր իցէ բարեկամն այն ,
զոր աէր իւր խնդրէ , անկանխի 'ի պակասու-
թիւն ոչ բացորոշելոյ զինքն , մինչ չև որոշակի
գիտացեալ զայն որ 'ի նմանէ խնդրի :

Գ . Խորշիլ յայնմ ամենայնէ՝ որ է անօգուտ
և օտար 'ի խնդրոյն :

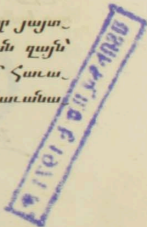
Դ . Եթե՞ աղբիւր իբրև ճշմարիտ զայն միայն՝
զոր քաջ գիտէ թէ է ճշմարիտ :

Ե . Օ գուշանալ 'ի ճեպշտապ խորհրդոյ և 'ի
մտահաճութենէ :

Զ . Ոչ բմբռնել ինչ 'ի դատմունս առաւել
քան զայն՝ որ առաջի դնի մտաց :

Է . Բննել թէ արդեօք գատումն ինչ հի-
մնեալ իցէ 'ի վերայ արտաքին և յատուկ շարժա-
թի , որում մարթ իցէ լինել պատճառ :

Ը . Բմբռնել իբրև ճշմարիտ զայն՝ որ յայտ-
նապէս երևի ճշմարիտ , և երկբայական զայն՝
որ է երկբայելի , և ճշմարտանման կամ հաւա-
նական զայն՝ որ է ճշմարտանման կամ հաւանա-
կան :

Թ. Րաժանել զենթակայն զորմէ է խնդիրն
յայնչափ մնասունս՝ որչափ է հարկաւոր առ յայտ
յանդիմանութիւն և առ քաջ բացատրութիւն :

Ժ. Մյնպէս թուումն առնել մասանց ամենայն
ուրեք՝ մինչև յապահով լինել թէ ոչ մնաց ինչ
արտաքոյ բոլորին :

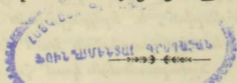
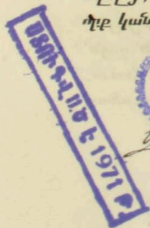
ՅՕԴՈՒՆԾ ԻԸ.

ՈՃ երկրաչափից :

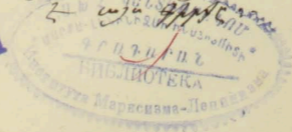
Ա. ԵՐԿՐԱԶԱՓՔ սկսանին ՚ի սահմանաց .
մինչև ոչ թողուլ զերկդիմութիւն ինչ յեզերսն ,
ու Վարեն ՚ի սահմանի՝ բայց եթէ զճանուցեալ և
զբացատրեալ եզերս :

Բ. Դնեն յետ այնորիկ զմեկն և զյայտնի սկզբ
բունս. զոր օրինակ, թէ բոլորն է մեծագոյն քան
զանձնիւր ՚ի մասանց իւրոց առանձինն :

Գ. Օ նախադասութիւնսն՝ որ փոքր մի խրը-
թնադոյն կամ դժուարին իցեն , ապացուցանեն
՚ի նախընթաց սահմանաց կամ յառածից յառա-
ջագոյն բացատրելոց , կամ ՚ի նոցին համաձայն
եզերոց , կամ մանաւանդ ՚ի նախադասութեանց՝
դիք կանխաւ են ապացուցեալ :

Handwritten signature in blue ink.

Յ Ա Ն Կ Գ Լ Խ Ո Յ

ՅՕԴ.	Ա. Զանազանութիւն հրեշտակի և մարգկային հոգւոյ	6
	Բ. Զանազանութիւն հոգւոյ և մարմնոյ	7
	Գ. Միաւորութիւն հոգւոյ և մարմնոյ	8
	Դ. Յատկութիւնք հոգւոյն	9
	Ե. Չորեքին գլխաւոր գործողութիւնք մտայ	18
	Զ. Բացատրութիւն գաղափարի	21
	Է. Տրամախօսութիւն	25
	Ը. Հաւաքաբանութիւն	27
	Թ. Դիտողութիւնք 'ի վերայ հիման հաւաքաբանութեան	30
	ժ. Նիւթ հաւաքաբանութեան	34
	ժԱ. Հիմն հաւաքաբանութեան	35
	ժԲ. Կանոնք հաւաքաբանութեան	37
	ժԳ. Իմաստակութիւնք	42
	ժԴ. Զանազան եղանակ արամաբանութեան	83
	ժԵ. Հնարք	85
	ժԶ. Երկայրաբանութիւն	87
	ժԷ. Համաբարդութիւն	89
	ժԸ. Մակաճութիւն	90
	ժԹ. Եղբակացութիւն	91
	Ի. ՈՃ	92
	ԻԱ. ՈՃ երկրաչափից	94

Վ. Ա. Ն. :